

COUNCIL
OF EUROPE

CONSEIL
DE L'EUROPE

BÖRTÖNMUVELŐDÉSROL

A MINISZTERI BIZOTTSÁG

R /89/ sz. AJÁNLÁSA A TAGÁLLAMOKNAK A

BÖRTÖNMUVELŐDÉSROL

Strasbourg 1990

AZ EURÓPA TANÁCS ÁLTAL LÉTREHOZOTT
BÖRTÖNMŰVELŐDÉSI SZAKÉRTŐK KÜLÖNBIZOTTSÁGÁNAK
ZÁRÓJELENTÉSE A BÖRTÖNMŰVELŐDÉSRŐL

Elfogadta: A BŰNÖZÉSI PROBLÉMÁK
EURÓPAI BIZOTTSÁGA (CDPC)
38. plenáris ülésén
(1989. június 12-16.)

Budapest, 1990/4.

A MINISZTERI BIZOTTSÁG

R /89/ sz. AJÁNLÁSA A TAGÁLLAMOKNAK A BÖRTÖN-
MŰVELŐDÉSRŐL

A Miniszterek Tanácsa, összhangban az Európa Tanács alapokmányának 15/b. cikkével,

figyelembe véve, hogy az oktatáshoz-művelődéshez való jog alapvető jelentőségű,

figyelembe véve az oktatás-művelődés jelentőségét az egyén és a közösség fejlődésében,

különösen abban a tudatban, hogy a fogvatartottak többségének negatív tapasztalatai voltak a művelődésről és ezért most sokféle művelődési igényük van,

tekintettel arra, hogy a börtönművelődés elősegíti a börtönök humanizálását és a fogvatartás feltételeinek javítását,

tekintettel arra, hogy a börtönművelődés fontos módja az elítéltek társadalomba való visszatérése megkönnyítésének,

abban a tudatban, hogy bizonyos jogok vagy intézkedések gyakorlati alkalmazása során, összhangban az alábbi ajánlásokkal, indokolt lehet különbséget tenni az elítéltek és az előzetesen fogvatartottak között,

figyelembe véve az Európai Börtönszabályokkal kapcsolatos R /87/ sz. ajánlás 3. pontját és a Felnőttoktatási Politikára vonatkozó R /81/ sz. ajánlás 17. pontját,

javasolja a tagállamoknak, hogy léptessenek életbe olyan politikákat, amelyek a következők elismerésén alapulnak:

1. minden elítéltnak lehetővé kell tenni a művelődéshez való hozzájutást, amely iskolai oktatásból, szakmai képzésből, kreatív és kulturális tevékenységekből, testnevelésből és sportból, szociális nevelésből és könyvtárhasználatból áll;

2. az elítéltek művelődésének hasonlítani kell a kinti világban élő hasonló korcsoportok művelődéséhez és az elítéltek számára a lehető legszélesebb tanulási lehetőségeket kell biztosítani;

3. a börtönművelődés célja az egész személyiség fejlesztése, szem előtt tartva az elítélt szociális, gazdasági és kulturális körülményeit;

4. mindazoknak, akik a börtönrendszer vezetéséért, illetve a börtönök működéséért felelősek, kötelességük a lehető legnagyobb mértékben megkönnyíteni és támogatni a művelődést;

5. a művelődésnek nem szabad alacsonyabb státussal rendelkeznie, mint a munkáltatásnak a börtönrezsimekben, és az elítélteknek nem szabad anyagi vagy egyéb hátrányt szenvedniük a művelődésben való részvételük miatt;

6. minden erőfeszítést meg kell tenni, hogy ösztönözzük az elítélt aktív részvételét a művelődés minden ágában;

7. továbbképzési programokról kell gondoskodni, hogy a börtönök nevelői elsajátítsák a megfelelő felnőttoktatási módszereket;

8. külön figyelmet kell szentelni a sajátos nehézségekkel küzdő elítélteknek, különösen az olvasási-írási problémákkal küzdőknek;

9. a szakmai képzés célja az egyén széles értelemben vett fejlődése legyen, emellett tekintetre kell lennie a munkaerőpiac tendenciáira;

10. az elítélteknek hetente legalább egyszer lehetőséget kell biztosítani egy jól felszerelt könyvtárhoz való közvetlen hozzájutásra;

11. a fogvatartottak testnevelését és sportolását szorgalmazni és ösztönözni kell;

12. a kreatív és kulturális tevékenységeknek jelentős szerepet kell adni, mert ezek a tevékenységek különösen alkalmasak arra, hogy általuk a fogvatartottak fejlődjenek és kifejezzék önmagukat;

13. a szociális nevelés tartalmazzon olyan gyakorlati elemeket, amelyek képessé teszik a fogvatartottat arra, hogy megszervezze mindennapi életét a börtönben a társadalomba való visszatérés távolabbi perspektívájával;

14. ahol csak lehetséges, a fogva tartottaknak meg kell engedni a börtönön kívüli oktatásban-művelődésben való részvételt;

15. ahol a művelődést a börtönön belül szervezik meg, a külvilágot minél jobban be kell vonni;

16. intézkedéseket kell tenni annak érdekében, hogy a fogva tartottak folytathassák művelődésüket szabadulásuk után;

17. a fogvatartottak megfelelő művelődéséhez szükséges anyagi erőforrásokat, felszerelést és személyzetet rendelkezésre kell bocsátani.

A BÜNZÉSI PROBLÉMÁK EURÓPAI BIZOTTSÁGÁNAK
/CDPC/ JELENTÉSE A BÖRTÖNMÜVELŐDÉSRŐL

/Készítette a Börtönművelődési Szakértők Különbizottsága/

Előljáró megjegyzés

A Börtönművelődési Szakértők Különbizottságát arra kérték, hogy ne csupán "ajánlást" készítsen, hanem egyuttal "magyarázó memorandumot" is. Az alábbi fejezetek ez utóbbit tartalmazzák. Az Európa Tanács jelentései gyakran olyan formában készülnek, hogy minden egyes ajánlást külön-külön értelmeznek vagy magyaráznak meg bennük. A Különbizottság úgy vélte, hogy ez a merev séma nem helyénvaló e tanulmány esetében, mivel a tárgy tulságosan szerteágazó. Mindamellet az ajánlások és az alábbi fejezetek összefüggnek egymással. Az 1-3 sz. ajánlás visszatükrözi különösen a 2. fejezet fejtegetéseit /"A börtönművelődés céljai"/. A 4. és az 5. ajánlás "A művelődés helye a börtönrezsimekben" c., 3. fejezethez kapcsolódik. A 6. sz. ajánlás a motiváció és a részvétel kérdéseivel foglalkozik, ezeket a 4. fejezet tárgyalja. A 7. sz. ajánlás, amely a felnőttoktatási módszerek megfelelő voltát hangsúlyozza, párhuzamos az 5. fejezettel. Az ezután következő hat ajánlás /8-13/ a börtönművelődés különféle területeivel foglalkozik, akárcsak a 6-11. fejezet. A 14-16. sz. ajánlás a börtönön kívüli és a börtönön belüli művelődés közötti kapcsolatok aspektusait tárgyalja, ami megfelel a 21. fejezet címének. Az utolsó ajánlás /17/, amely a börtönművelődéshez szükséges erőforrásokkal foglalkozik, kapcsolódik az utolsó, 13. fejezethez, habár a jelentős ráfordítások melletti érveket már a bevezető fejezet 1. 8. sz. pontja is tartalmazza.

I. Fejezet: Bevezetés

A feladat

1.1. A Börtönművelődési Szakértők Különbizottságának ez a jelentése, amely ajánlásokból és "magyarázó memorandumból" áll, a Büntetési Problémák Európai Bizottsága /CDPC/ 1984. évi, 74/O60484. sz. döntése nyomán született, amely létrehozta a Különbizottságot. A következő feladatokat kaptuk:

a/ Tanulmányozni a börtönművelődési rendszereket az Európa Tanács tagállamaiban, ezen belül:

/i/ a művelődést a börtönrendszerekben, ide értve a levelező oktatást, a könyvtárhasználatot, a szakmai képzést /műhelyek, mezőgazdaság stb./, a kulturális tevékenységeket és a sportot;

/ii/ a művelődést a börtönrendszeren kívül /középfoku, egyetemi, szakmai stb./;

/iii/ a fogvatartottak ösztönzésének módzatait, hogy képezzék magukat a börtönben és folytassák tanulmányaikat a szabadon bocsátás után.

b/ Készítsünk ajánlásokat, valamint egy magyarázó memorandumot, amelyek a büntető intézményekben folyó művelődéssel foglalkoznak,

A jelentés készítői:

1.2. A Különbizottság hét ülést tartott Strasbourgban 1984 októbere és 1988 októbere között. A Különbizottság tagjai a következők voltak:

Ausztria:	Mr. Peter Ziebart /minden ülés/,
Dánia:	Mr. Henning Jergensen /minden ülés/,
Franciaország:	M. Jean. Francois Monereau /1.ülés/, Mr. Alain Blanc /2-7. ülés/,
Írország:	Mr. Kevin Warner /a Különbizottság elnöke, minden ülés/,

Olaszország: M. Luigi Daga /aki egyben a Probáció és Utógondozás Európai Állandó Konferenciáját is képviselte, 1-4. ülés és 6. ülés/,
 Luxembourg: M. Mil Jung /1. ülés/,
 Mr. Alain Wagner /minden ülés/,
 Hollandia: Mr. Robert Suvaal /minden ülés/,
 Törökország: Mr. Mustafa Yurdakul Altay /1-2. ülés/,
 Mr. Jusseyin Turgut /1. ülés/,
 Mr. Mustafa Yucel /3-7. ülés/,
 Egyesült Királyság: Mr. Arthur Pearson /2-3. ülés/
 és Mr. Ian Benson /4-7. ülés/.

Több szakértő meghívást kapott, hogy bizonyos ülésekre nyújtsanak be munkadokumentumokat, így Ms. Marianne Hakansson /Svédország/, Mr. Ettore Gelpi /UNESCO/ és Mme. R. Mirandela da Costa /Portugália/.

A Különbizottságnak támogatást nyújtott az Európa Tanács személyzete: Mr. Ekkehart Muller-Rappard, Miss Aglaia Tsitsoura és Miss Marguerite-Sophie Eckert /a Különbizottság titkára, a Bűnözési Problémák részlegétől/ és Mr. George Walter a Nevelési, Kulturális és Sportügyek Főigazgatóságától.

1.3. A Különbizottság munkája során a tagok számos munkadokumentumot készítettek a börtönművelődés különféle aspektusairól. A viták során az a döntés született, hogy hozzászólásokat kérünk az Európa Tanács ama tagállamaitól, akik nem képviseltették magukat a Különbizottságban. Ezeket az országokat 1987-ben felkértük, hogy fejtsék ki börtönművelődési rendszereik fő vonásait és tájékoztassák a Különbizottságot minden olyan kezdeményezésükről, amely különösen érdekes lehet. A Különbizottság hasznos válaszokat kapott Belgiumtól, Máltától, Norvégiától, Portugáliától, Spanyolországtól, Svédországtól és Svájcától. A Bizottságnak rendelkezésére állt továbbá számos munkadokumentum és jelentés két nemzetközi konferenciáról, amelyet a börtönművelődésről rendeztek 1984 nyarán Cipruson, illetve Angliában, s ezek nagymértékben elősegítették a Bizottság napirendjének meghatározását a munka korai szakaszában.

1988-ban további konzultációkra került sor, amikor a jelentés tervezetét megküldtük minden delegációvezetőnek az Európa Tanács tagországaiba és kikértük véleményüket a 7. és egyben utolsó ülés előtt. Ebben a szakaszban észrevételeket kaptunk Belgiumtól, Ciprustól, Dániától, Franciaországtól, Norvégiától és Svájctól és ezek jelentősen segítették a Különbizottságot jelentése világosabbá tételében és finomításában.

Művelődés széles értelemben

1. 4. Az Európa Tanács országai között jelentős különbségek vannak a kultúra és a művelődési rendszerek területén. A börtönrendszerek is erősen különböznek, akárcsak a meghatározások, hogy mit tekintenek börtönművelődésnek a börtönök működtetése során. Mindezen különbségek ellenére számos általánosítást lehet tenni a börtönművelődésre vonatkozólag. Ez a jelentés feladatához hiven a legszélesebb értelemben fogja fel a börtönművelődést, hogy az magába foglalja a könyvtári szolgáltatásokat, a szakmai képzést, a kulturális tevékenységeket, a szociális nevelést, a testnevelést és a sportot éppugy, mint az iskolai tantárgyakat, amelyek az oktatás szűkebb koncepciójához sorolhatók. A "nevelő", illetve "oktató" kifejezéseket a jelentés a személyzet olyan tagjainak megjelölésére használja, akik az említett tevékenységek egyikeként vagy másikának kibontakoztatását szolgálják.

Általában az "oktató" terminus azokra vonatkozik, akik a hagyományos, rendszerint iskolai típusú oktatással foglalkoznak, míg a bizottság "nevelőkről" beszél akkor, amikor olyasvalakiről van szó, akik szélesebb értelemben vett felnőtt-oktatással foglalkoznak. A "művelődési szektor" kifejezés is gyakran szerepel a jelentésben, és nem csupán a fizikai teret jelöli a börtönben, ahol a fő oktatási-művelődési tevékenység lebonyolódik, hanem mindazon helyeket vagy embereket, akik szerepet játszanak a fogvatartottak széles értelemben vett művelődésében, azaz ide értjük a tantermeket, a szakmai képzést szolgáló műhelyeket, kulturtermeket, könyvtárakat stb.

A jelentés fő témái

1.5. Tekintettel arra, hogy a Bizottság megbízatásához hiven széles értelemben fogta fel a művelődést, természetes, hogy az alábbi jelentés fejtegetései és javaslatai ennek megfelelően szerteágazóak és változatosak. Ám két egymással összefüggő téma dominál:

először, hogy a fogvatartottak művelődését, annak filozófiáját, módszereit és tartalmát olyan közel kell hozni a kinti társadalomban megvalósuló legjobb felnőtt művelődéshez, amennyire csak lehetséges; másodszor, a művelődés lényegéhez tartozik állandóan keresni a módját annak, hogy összekapcsoljuk a fogvatartottakat a kinti közösséggel és képessé tegyük mindkét csoportot arra, hogy a lehető legszorosabb és legal-
kotóbb kölcsönhatásba lépjenek egymással.

1.6. Mig ez a jelentés arra törekszik, hogy lényeges elvi kérdéseket tisztázzon a fogvatartottak művelődésével kapcsolatban a Bizottságnak az is szándékában állt, hogy a lehetőségekhez képest minél gyakorlatiasabb legyen. Ezért a jelentés számos példát idéz egyes országok tapasztalataiból, sok olyasmit, ami reményeink szerint realisztikus javaslat. Jóllehet ezeket a gyakorlati példákat gyakran csak röviden említjük meg, úgy képzeljük, hogy részletesebb információ beszerezhető az érintett kormányoktól vagy a hivatkozott munkadokumentumokból. Ugy éreztük továbbá, fontos rámutatni a közös problémákra abban a reményben, hogy ez megkönnyíti az előrelépést. A jelentés értekező jellegét részben az magyarázza, hogy a Bizottságnak az volt a meggyőződése, a jelentés annál hasznosabb, minél praktikusabb és minél kezelhetőbb példákkal él.

1.7. A Bizottságnak szilárd meggyőződése, hogy minden ország tökéletesítheti még gyakorlatát, legalábbis a fogvatartottak művelődésének néhány vonatkozásában. A 6. fejezet hangsúlyozza, mennyire fontos a fogva tartottaknak nyújtott oktatás-művelődés változatosságának és színvonalának növelése, hiszen a különféle elitéltekategóriák szükségletei és

körülményei erősen különböznek. Sok ország bizonyára úgy találja majd, hogy nagyobb figyelmet kell fordítania olyan kérdésekre is, mint az oktatás-művelődés helye a rezsimeken belül, az alkalmazott oktatási módszerek, a nevelők támogatását szolgáló szervezeti struktúrák, a használható létesítmények stb. Érdemes megjegyezni, hogy sok országban a művelődés mellékes valami a börtönrendszerben, keretei korlátozottak, erőforrásai szűkösek. Ez a kritika ott érvényes, ahol a művelődés főképp esti kurzusokra korlátozódik vagy írás-olvasás tanfolyamokra, amelyekhez levelező kurzusok társulnak más témakörökből; vagy ott, ahol az ipari munkáltatás annyira dominál, hogy a személyiség fejlesztésének mozzanata vagy az általánosabb művelődési elemek hiányoznak. A 10. fejezetben leírt "kreatív" tevékenységeket sok börtönben és börtönrendszerben ki kell terjeszteni. A könyvtárakról, a testnevelésről szóló fejezetekben javasolt ésszerű normatívákat számos helyen igen hiányosan tartják be. És különösen a hangsúlyos minőségi különbségek a börtönökön belüli, illetve kívüli művelődés között, melyekkel a 12. fejezet foglalkozik, komoly kérdéseket vetnek fel a börtönnevelési szakemberek és a börtönrendszerek vezetői számára egyaránt.

A börtönművelődés ráfordításainak megindoklása

1.8. Az Európa Tanács tagállamainak börtöneiben körülbelül egyharmadmillió embert tartanak fogva. Ha tartalmaz, átfogó és színvonalas oktatást-művelődést szorgalmazunk e férfiak és nők számára, mint azt ez a jelentés teszi, azonnal felvetődik az ehhez szükséges pénzügyi és egyéb ráfordítások megindokolásának kérdése. A Bizottság úgy vélte, hogy több okból is helyénvaló komoly erőforrásokat biztosítani a fogva tartottak művelődésére, ha szükséges, azon túlmenően is, ami a börtönön kívül élő emberek számára rendelkezésre állhat. Először is a börtön természetéből adódóan normálistól eltérő környezet pusztítóan hat az egyéniségre számos szempontból is. Az oktatásnak-művelődésnek - a börtönrendszer más elemei között - megvan az az előnye, hogy enyhíti ennek

a helyzetnek az abnormalitását, valamelyest korlátozza a .
 börtönnek a férfiakra és nőkre gyakorolt káros befolyását.
 Másodszor, fontos az igazságosságon alapuló érv: a fogva
 tartottak jó részének igen korlátozott és negatív multbeli
 oktatási-nevelési tapasztalatai voltak, így aztán az egyenlő
 lehetőségek elve alapján most különleges támogatás illeti meg
 őket annak érdekében, hogy művelődési hátrányukat orvosolni
 lehessen. A harmadik felhozható érv a rehabilitációval kap-
 csolatos: a művelődésnek az a sajátossága, hogy ösztönzi és
 támogatja azokat, akik igyekeznek hátat fordítani a bűnözés-
 nek. Tekintettel erre a sokféle tényezőre, a fogva tartottak
 művelődésére szánt erőforrásokkal kapcsolatban igen bonyolult
 mindennemű költséghaszon elemzés, de egy dolog világos:
 a művelődési költségek általában igen alacsonyak a börtönök
 általános fenntartási költségeihez képest /vagy ha úgy tet-
 szik, ahhoz képest, amibe a bűnözés kerül általában a társa-
 dalomnak/. Különösen figyelemre méltó, hogy a legtöbb börtön-
 művelődési tevékenység költsége /térigényben, pénzbeli ráfor-
 ditásban stb. számolva/ kedvezően viszonylik olyan egyéb te-
 vékenységekhez, mint például a munkáltatási projektumok.

1-9. A Bizottság úgy ítélte meg, hogy a fogva tartottak
 művelődése során elsőbbséget kell biztosítani azoknak, akik
 oktatási-művelődési szempontból leginkább hátrányos helyze-
 tűek. A fogvatartottak jó részét sujtó hátrányokkal foglal-
 kozik a 4. fejezet. Természetesen nem minden elítélt van
 ilyen helyzetben. Egyes országokban egyre több képzett ember
 kerül börtönbe kábitószerekkel kapcsolatos vétségek és más
 okok miatt. Mindazonáltal ha most előnyben kell is részesí-
 teni azokat, akik a multban művelődési szempontból a legkeve-
 sebbet kapták, a művelődés minden fogva tartottnak kell hogy
 nyújtson valamit. Mindnyájan rászorulnak, hogy ellensúlyozzák
 a bebörtönzés rájuk gyakorolt káros hatását, azonkívül a
 "permanens képzés" koncepciója feltételezi, hogy az embereknek
 életük minden szakaszában nyitva álljon a tanulás és a fej-
 lődés útja.

Közös szakmai alap a börtönművelődéssel foglalkozó szakemberek számára

1.10. Mint jeleztük, a Különbizottságnak jelentős különbségekkel kellett megküzdenie, ami a különböző országok kulturáját, oktatási-művelődési rendszereit és börtönrendszereit illeti. Mindezek ellenére a Bizottság leszögezte, amint azt mások is megtették másutt, hogy a börtönművelődés szakterületén dolgozók munkájában sok a közös vonás, melyek révén kapcsolatot teremthetnek egymással az országhatárokon át. Mi több, a különböző országokból való börtönművelődési szakemberek gyakran könnyebben szót érthetnek egymással, mint a nevelés más területein dolgozó szakemberek saját országaikból. A tapasztalatcserének ez a lehetősége éppúgy érvényes a problémák feltárására és kezelésére, mint a pozitív tapasztalatok megosztására. E közös alapok miatt a Bizottság úgy véli, hogy az eszmék és az információk cseréje a különböző országok börtönművelődési szakemberei között, mind a vezetők, mind a gyakorlati szakemberek körében, rendkívül fontos. A Bizottság helyeslően vette tudomásul, hogy Anglia és Wales Börtönigazgatósága kész meghívót küldeni más országok börtönnevelési szakembereinek egy minden évben megrendezendő nyári tanfolyamra. Azt is tudomásul vette, hogy a közelmúltban több nemzetközi találkozót tartottak a börtönkönyvtárosok. Még több ilyen tapasztalatcserére van szükség, s ezt talán elősegítheti a Börtönművelődés Európai Állandó Bizottsága, amely esetleg hasonló szerepet játszhat, mint a Probáció és Utógondozás Európai Állandó Konferenciája vagy a Börtönművelődési Szövetség Észak-Amerikában. Egy nemzetközi börtönművelődési folyóirat megindítása további lehetőségeket ígérne. A jelenlegi szakaszban azonban elsőbbséget kellene adni az európai konferenciának, amely részletesen megtárgyalná e jelentés témáit és összpontosítaná a figyelmet az itt fölvetett kérdésekre.

1.11. Annak tudatában, hogy a fogvatartottak művelődése számos sajátos vonással rendelkezik - amelyek a nemzeti és kulturális választóvonalakon keresztül is érvényesülnek - a Bizottságnak meggyőződése, hogy hasznos lenne széles körben terjeszteni ezt a jelentést azok körében, akik a "terepmunkát" végzik a fogvatartottak művelődésében, és ne csupán a vezetők foglalkozzanak vele. Jóllehet ezt a jelentést, amely ajánlásokból és memorandumból áll, hivatalosan a Bűnözési Problémák Európai Bizottsága és a Miniszteri Tanács elé terjesztjük megfontolás végett, a Különbizottság tisztelettel sürgeti a szélesebb körben való terjesztést. Ez a kérés nem jelenti azt, hogy a jelentés bármilyen értelemben az "utolsó szó" vagy kimerítő kalauz a börtönművelődésben, hanem inkább abból a mély meggyőződésből fakad, hogy a börtönművelődés különleges természetű, valamint abból a reményből, hogy a jelentés sokféle módon hozzájárulhat az együttes gondolkodáshoz és a vitához ezen a területen.

1.12. A Különbizottság tagjai ezennel köszönetüket fejezik ki a CDPC-nek ama döntéséért, amely e tanulmány megszületéséhez vezetett, s a lehetőségért, amelyet az Európa Tanács nyújtott a Bizottság tagjainak ahhoz, hogy a munkájukkal kapcsolatban széles nemzetközi párbeszédbe becsátkozhassanak.

II. Fejezet: A börtönművelődés céljai.

A tanuláshoz való jog

2.1. Az oktatás-művelődés céljai a börtönökben nem kevesebbek, mint a kinti társadalomban. Konkrétabban szólva a börtönművelődés céljai lényegében ugyanazok, mint a felnőttoktatás és a közművelődés céljai. /A felnőttoktatás sajátosságairól mindvégig szó lesz ebben a jelentésben, de különösen a 5.2. pontban/. A börtönművelődési szolgáltatások legfőbb célja elősegíteni, hogy érvényesüljön a tanuláshoz való jog, amellyel minden férfinak és nőnek rendelkeznie kell és amely emberi fejlődésük kulcsa.

2.2. A tanuláshoz való jog tartalmát a felnőttoktatásról rendezett 4. nemzetközi UNESCO-konferencia a következőképpen határozta meg:

- jog az íráshoz és olvasáshoz;
- jog a kérdésfeltevéshez és elemzéshez;
- jog a képzelőerőhöz és az alkotáshoz;
- jog, hogy az ember értelmezze saját világát és történelmet írjon;
- jog, hogy hozzájusson oktatási-művelődési erőforrásokhoz;
- jog, hogy fejlessze egyéni és kollektív készségeit.

Az Európa Tanács Felnőttoktatási Politikája

2.3. 1981-ben az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága ajánlásokat dolgozott ki a felnőttoktatás és művelődés politikájára, amely hasonló széles és dinamikus megközelítést alkalmazott a felnőttoktatásra; úgy határozza meg azt - egyebek között - mint "a művelődési esélyegyenlőség és a kulturális demokrácia alapvető tényezőjét".

Ennek az ajánlásnak a függeléke leszögezi, hogy "a felnőttoktatási politika céljai tekintetében fontos:

1. a felnőttoktatást a társadalmi és gazdasági fejlődés egyik tényezőjének tekinteni;

2. a felnőttoktatásban számításba venni az egész személyiséget a maga társadalmi, gazdasági és kulturális feltételrendszerének teljességében és e célból tovább csökkenteni minden fennálló ellentétet az általános képzés és a szakképzés között;

3. egyre inkább integrálni a felnőttoktatást és művelődést a permanens képzés átfogó rendszerébe azáltal, hogy az oktatás-művelődés minden szintjén olyan megközelítéseket és módszereket fejlesztünk ki, amelyeket a felnőttek felhasználhatnak, hogy kielégítsék az életük során felmerülő sokféle művelődési igényüket;

4. elősegíteni - a felnőttoktatás által - a férfiak és nők aktív és kritikus szerepvállalását és magatartását mint szülők, termelők, fogyasztók, a tömegkommunikáció használói, állampolgárok és lakóhelyi közösségük tagjai;

5. hozzáidomítani - amennyire csak lehetséges és a nemzeti körülményeknek megfelelően - a felnőttoktatás és művelődés fejlesztését az érintett felnőttek életstílusához, felelősségeihez és problémáihoz;

6. ösztönözni az ipari és kereskedelmi vállalkozásokat, valamint a kormányhivatalokat és közintézményeket, hogy mozgassák elő a felnőttművelődést azáltal, hogy saját technikai szükségleteik mellett számításba veszik az ipari demokráciával és a társadalmi-kulturális fejlődéssel kapcsolatos képzési igényeket;

7. ösztönözni az együttműködést az olyan területeken, mint az egészségügy, életminőség és környezet, lakáskérdés, munka és foglalkoztatás, családugy, kultúra és szabadidő az állami, az önkéntes és a privát felnőttoktatási-művelődési szervezetek között /beleértve az egyetemeket/, illetve más oktatási-képzési és jóléti szervezetek között;

8. támogatni az olyan felnőttoktatási és művelődési kísérleteket, amelyek arra irányulnak, hogy újfajta tevékenységeket és munkalehetőségeket fejlesszenek ki, különösen azokat, amelyek a szabad vállalkozás vagy az állami szektor által le nem fedett társadalmi igényekhez kapcsolódnak".¹

2.4. A kulturális Együttműködési Tanács 9. sz. Project megjelöléssel, "Felnőttoktatás és Közösségi Fejlődés" címmel nevezetes kísérletsorozatot támogatott. Az erről készült jelentés a felnőttoktatás és művelődés lényegét sokkal inkább a részvételben és a kísérletezésben ragadja meg, mintsem a tudás vagy készségek passzív elsajátításában. Eszközzel van szó, melynek révén az emberek felderítik és felfedezik személyes és csoportidentitásukat. A 9. sz. Project zárókonferenciáján elfogadott nyilatkozat javasolta, hogy

"a felnőttoktatást és a folyamatos képzést emberi jognak kell tekinteni, olyasvalaminek, ami lényeges előfeltétele a férfiak és nők gyors társadalmi változásokhoz való alkalmazkodásának, ami ráadásul képessé teszi őket arra, hogy teljes mértékben kihasználják saját sorsuk alakításának képességét, s hogy aktív részt vállaljanak a fejlődésben". A fejlődést ebben az összefüggésben a társadalmi, gazdasági és kulturális haladás széles értelmezésében fogták fel.²

Felnőttoktatás és művelődés a börtönökben

2.5. A fogvatartottakkal dolgozó nevelők kulcsfontosságú feladata arra törekedni, hogy a börtönben folyó művelődést hasonlóvá tegyék a börtönön kívül folyó efféle felnőttoktatáshoz és művelődéshez. Más szóval a művelődés a börtönben önmagában is érték, függetlenül a börtönrendszer céljaitól. Ez a megközelítés helyénvaló az Európa Tanácshoz tartozó valamennyi állam börtönrendszerében.

2.6. Mindazonáltal tekintettel kell lenni a sajátos börtönkörnyezetre is, amelyben a felnőttoktatás és művelődés zajlik. A szabadságtól való megfosztottság szenvedést okoz és rombolja a személyiséget, ugyanakkor a művelődés fontos szerepet játszhat e kár mérséklésében. Mi több, a bebörtönzés ártalmas hatásai - az elszemélytelenedés, az institucionalizáció, a deszocializáció - olyanok, hogy indokolják a többlet erőforrásokat és erőfeszítéseket a kinti társadalomhoz képest, hogy megfelelő művelődést nyújtsunk a börtönökben. A hatékony felnőttoktatás és művelődés segíthet bizonyos mértékig normalizálni a börtönbüntetéssel előállt helyzet abnormitását.

2.7. Az oktatást-képzést-művelődést a börtönben gyakran úgy is felfogják, mint a szocializáció vagy reszocializáló eszközt. Ez érvényes célkitűzés lehet, feltéve, hogy nem jelenti bizonyos magatartásformák ráerőszakolását emberekre.

Az igazi művelődésnek tiszteletben kell tartania a tanuló integritását és szabad választását. Mindamellett a művelődés felébreszthet pozitív potenciát a tanulóknál és tudatára ébresztheti őket új lehetőségeknek, s ennek arányában megkönnyíti az önmaguk számára történő olyan választást, mely elfordulást jelent a bűnözéstől.

2.8. Rendjénvaló, hogy az oktatók-nevelők elsődleges célkitűzéseiket saját hivatásukból merítsék. Ugyanakkor fontos felismerni, hogy nincs feltétlenül alapvető ellentmondás a nevelési-művelődési célkitűzések és a börtönrendszer mint egész célkitűzései között. Mi több, ezek kiegészíthetik egymást, akár csak a börtönrezsimek kezelési célkitűzései a módosított Európai Börtönszabályzatban:

"64. A börtönbüntetés a szabadságtól való megfosztás révén önmagában büntet. Ezért a börtönbüntetésnek és a börtönrezsimeknek nem szabad súlyosbitani" a lényegükből fakadó szenvedést, legfeljebb annyiban, amennyi a jogos elkülönítésnek vagy a fegyelem fenntartásának velejárója.

65. Minden erőfeszítést meg kell tennünk annak érdekében, hogy az intézetek rezsimeit úgy tervezzük meg és érvényesítsük,

a/ hogy az életfeltételek összeegyeztethetők legyenek az emberi méltósággal és a társadalomban elfogadott normákkal,

b/ minimalizáljuk a bebörtönzés káros hatásait és a különbségeket a börtönélet és a szabad élet között, amelyek csökkentik az önbecsülést vagy a személyes felelősségérzetet a fogvatartottaknál,

c/ fenntartsuk és megerősítsük a hozzátartozókkal és a külső társadalommal való ama kapcsolatokat, amelyek a fogva tartottak és családtagjaik érdekeit szolgálják,

d/ hogy lehetőséget teremtsünk a fogvatartottak számára olyan készségek és ismeretek kifejlesztésére, amelyek javítják szabadulás utáni sikeres beilleszkedésük esélyeit."³

2.9. A felnőttoktatóknak bármely helyzetben meg kell barátkozniuk azzal a környezettel, amelyben dolgoznak, figyelembe kell venniük a belőle fakadó különleges követelményeket és ez az alkalmazkodás különösen jelentős a börtönkörnyezetben. E jelentés sok helyütt illusztrálja és igyekszik feltérképezni a börtönművelődés sajátos körülményeit. Mindameltett a szakmai tisztesség megköveteli az oktatóktól és a börtönökben dolgozó más nevelőktől, akárcsak más szakemberektől, hogy elsődleges célkitűzéseiket, alapvető orientációjukat saját szakterületükből merítsék. Ezért a jelentés mindvégig hangsúlyozza az elfogadott felnőttoktatási célkitűzéseket és megközelítéseket. Saját szakterületük felnőttoktatásából meritve pedagógiai rációt, a börtönnevelők igyekeznek lehetőségeket kínálni a fogvatartottaknak arra, hogy növeljék önbecsülésüket, tökéletesítsék önmagukat, növekedjen önmagukért érzett felelősségük, összhangban a tanuláshoz való jogról adott fenti UNESCO-meghatározással.

2.10. A Börtönművelődési Szakértők Különbizottsága olyan szemléletet hangsúlyoz a börtönművelődés számára, amely a kinti oktatási-nevelési szférából származik és amely talán különbözik a büntetőintézeti perspektíváktól. Ám állítjuk, hogy egy ilyen megközelítés talán a leghasznosabb hozzájárulást, amelyet művelődés tehet a fogvatartottak és a börtönrezsimek általános jólétéhez. Ha a fogvatartottak belátják, hogy a számukra nyújtott művelődés magas színvonalú, hogy tiszteletben tartja őket, választási lehetőséget és teret nyit nekik és nem próbálja manipulálni őket, akkor szíves-örömezt fognak részt venni benne és emberi fejlődésük valószínű.

III. Fejezet: A művelődés helye a börtön- rezsimekben

Lehetséges feszültség a művelődés és a börtönrezsimek között

3.1. A fentiekben jellemzett felnőttoktatás-művelődés az egyetlen komoly és hatékony művelődési forma, amelyre törekedni kell. Látni kell azonban, hogy feszültségek adódhatnak a művelődési törekvések és a börtönrezsimek között, mivel a művelődés inkább összpontosít az emberekben rejlő lehetőségekre, részvételre és választásra ösztönzi őket. Ezzel szemben a biztonsági rendszerek gyakran az emberekben rejlő negativumokat helyezik előtérbe és a magatartás ellenőrzésére törekszenek. Az ilyen ellentmondások nem összeegyeztethetetlenek és a művelődési szolgáltatás konstruktív opciókat kínálhat a börtönrezsimek számára.

3.2. A Bizottság úgy vélekedett, hogy az efféle feszültségekkel foglalkozni kell a feloldásuk érdekében. A börtönt gyakran totális intézménynek jellemzik. Az elítéltet meg lehet fosztani az életviteléért való csaknem minden felelősségtől. Bizonyos területeken a művelődési szektor és a börtön ellentmondó véleményeket vallhat a fogvatartottakkal való bánásmód módszereiről. Egy norvég tanulmány kimutatta, hogy valahányszor érdekkonfliktus támad a művelődés és a börtön között, mindig a művelődési érdekek szenvednek csorbát.⁴ Az oktatók által tapasztalt leggyakoribb problémák e tanulmány szerint a következők:

- a fogvatartottat gyakran úgy szállítják át egyik börtönből a másikba, hogy nincsenek tekintettel a művelődés folyamatosságára;
- a börtönigazgatás által fogatosított fegyelmi intézkedések eredményeként a tanulót hosszabb időre kivonhatják a tanulásból;
- gyakran nehéz megszervezni a börtönön kívül olyan tevékenységeket, amelyek szerves részei lehetnek az oktatásnak. /Kirándulások stb./;

- a túlzsúfolt és néha alkalmatlan helyiségek hátráltathatják a tanítást;
- gyógyszerek alkalmazása.

Az oktatás-művelődés haszna

3.3. Habár indokolt különbségek adódhatnak az oktatás-művelődés és a börtön elsődleges célkitűzései között, a gyakorlatban az oktatásművelődés hozzájárul a rendhez és a biztonsághoz a börtönökben. Ez abból adódik, hogy a művelődési tevékenységek segítik a bebörtönzött férfiakat és nőket abban, hogy kikapcsolódjanak, feszültségük feloldódjon, kifejezzék önmagukat és fejlesszék szellemi és fizikai képességeiket. A jó művelődés visszavetíti a tanulókra saját pozitív tulajdonságaikat és potenciájukat, teljesebb embernek érzik magukat, összekapcsolja őket a börtönön kívüli társadalommal. Következésképp a börtön elviselhetőbbé válik, a személyiségre gyakorolt káros hatásai csökkennek, az elítéltek egészségesebbek és nő a biztonságuk, mert több szellemi és fizikai ingerben van részük. Mindez segíti a börtönök működtetését, de reagálást is kíván a rezsim részéről: valamit valamiért. Az eredményes börtönművelődés megkívánja, hogy a tanulók bizonyos mértékű szabadsággal rendelkezzenek: fizikai térrel és lehetőséggel a mozgáshoz és az interakcióhoz; pszichológiai mozgástérrel, amelyben önállóan érezhetik magukat és választhatnak; lehetőséggel, hogy kifejezzék gondolataikat és érzelmeiket.

Egyenlő státus és fizetség a művelődésben való részvételért

3.4. A felnőttoktatás csak akkor játszhat hasznos szerepet, ha a részvétel önkéntes. Erőfeszítéseket kell tenni, hogy megengedjük az elítélteknek a választást az oktatás-művelődésben való részvétel, illetve a munkatevékenységekben való részvétel között. A börtönrezsime keretei között az oktatásnak legalább ugyanolyan státussal kell rendelkeznie, és ugyanannyi gyakorlati támogatásban kell részesülnie, mint a munkáltatásnak.

Az elítélteknek nem szabad anyagi hátrányt szenvedniük azért, mert oktatásban-művelődésben vesznek részt akár teljes munkaidőben, akár részmunkaidőben, következésképp ugyanazokat a fizetési kategóriákat kell alkalmazni mindkét tevékenységre. Írországban és Dániában például már ez a helyzet. Az elítélteknek a szabadságolások terén sem szabad hátrányt szenvedniük azért, mert az oktatást választották. A Bizottság örömmel vette tudomásul, hogy ez a gondolkodás tükröződik a Miniszteri Tanács által 1987-ben jóváhagyott új Európai Börtönszabályokban. A 78. szabály leszögezi: "Az oktatást a börtönrezsimekhez tartozó olyan tevékenységnek kell tartani, mely ugyanazt a státust és alapvető javadalmazást élvezi a rezsimen belül, mint a munka, feltéve, hogy a rendes munkaidőben folyik és része a hivatalosan jóváhagyott egyéni kezelési programnak".⁵

3.5. Sajnos számos börtönben az oktatás-művelődés még mindig mellékes szerepet játszik, jórészt "esti kurzusokra" korlátozódik. A Bizottság az oktatást rendes napi tevékenységnek tartja a fogvatartottak számára, melynek ugyanannyi teret és támogatást kell biztosítani, mint a munkáltatásnak. Ez újabb feszültség forrásául szolgálhat, mivel az oktatás és a munkatevékenységek konkurálhatnak egymással. Ez azonban egészséges feszültség lesz, ha arra készíteti mind a munkáltatást, mind az oktatást, hogy legyenek minél modernebbek és minél kielégítőbbek. A személyi állománynak az oktatás-művelődéssel kapcsolatos magatartása szintén fontos; a börtöntisztviselők ellenérzéssel viseltethetnek az oktatás-művelődés iránt, hajlamosak trükknek tartani, melynek révén az elítéltek csupán kivonják magukat a munkából. Ha hivatalosan elismerik a művelődést a munkával egyenértékű tevékenységnek, akkor az ilyen problémák leküzdhetők. Az is segít, ha megtalálják a módját, hogyan lehet bevonni a börtöntisztviselőket az oktatási-művelődési tevékenységek egy részének lebonyolításába vagy ha a személyzet képzése és továbbképzése során figyelmet szentelnek az oktatás-művelődés hasznának.

Általánosan el kell ismerni, hogy a munka és az oktatás-művelődés kiegészítő tevékenységek, más-más módon, de egyaránt hozzájárulnak az egyén fejlődéséhez és önmegvalósításához.

3.6. Ha az oktatásnak-művelődésnek egyenlő státust adnak a munkatevékenységekkel a hivatalos politikában és a rezsimen belül, akkor a büntetések végrehajtása során figyelembe kell venni a fogvatartottak tanulási igényeit és tevékenységeit. Törekedni kell például arra, hogy az oktatás-művelődés iránt érdeklődő elítélteket olyan börtönökben helyezték el, ahol színvonalas oktatásban-művelődésben részesülhetnek. Ahol csak lehetséges, a más börtönökbe való áthelyezések során lehetőleg kerülni kell a tanfolyamokon, kulturális tevékenységekben való részvétel megzavarását.

Jelentésünkben elsősorban a rendes munkaidőben folyó oktatás-művelődés szerepét hangsúlyozzuk, ám az oktatás-művelődés más alkalmakkor is igen hasznos lehet, különösen mint konstruktív elfoglaltság a pihenőidőben, valamint az önképzés ösztönzője azokban az időszakokban, amikor az elítéltek be vannak zárva zárkájukba.

A börtöntisztviselők viszonya a művelődéshez

3.7. Tény, hogy sok börtöntisztviselő különféle okokból fenntartásokkal viseltetik az oktatás-művelődés iránt. Ez a jelenség elterjedt, ezért alapos figyelmet igényel. A tisztviselők gyakran nehezen tudják elfogadni, hogy az oktatásnak-művelődésnek egyenlő fontosságot kell tulajdonítani a munkával; gyakran nincsenek tudatában annak, hogy az oktatás-művelődésnek a biztonságra nézve hasznos mellékhatásai sokkal többet nyomnak a latban, mint a művelődés által igényelt kötetlenebb napirend. Még akkor is, ha saját művelődési tapasztalataik vagy perspektíváik pozitívak, gyakran nehezséggel viszonyulnak ahhoz a más stílusú és tartalmú oktatáshoz-művelődéshez, amely a felnőttoktatás sajátja. És mindezekről

a megfontolásoktól függetlenül, a börtöntisztviselők gyakran nehezen fogadják el a börtönökbe bevezetett újfajta oktatási-művelődési tevékenységet egyszerűen azért, mert új és időre van szükségük a változáshoz való alkalmazkodásra.

3.8. Megkockáztatjuk, hogy az oktatási-művelődési tevékenységek megszervezése és az ellenőrzés fenntartása közti feszültség félreértésen alapul. Egy Angliában megjelent tanulmányban a szerző /aki maga is tapasztalt börtönigazgató és jelenleg körzeti főigazgató/ úgy érvel, hogy a "gondoskodás" elősegíti az "ellenőrzést". "Dinamikus biztonságról" ír, melyen azt érti, hogy a börtönökben dolgozó valamennyi alkalmazott erőfeszítései három alapelv köré összpontosulnak, ezek: "individualizmus", "emberi kapcsolatok" és "tevékenységek". Ha a börtönök minden dolgozójának szándékai és eljárásai ily módon összpontosíthatók lennének, a börtönökben folyó oktatásról-művelődésről beláthatnánk, hogy összhangban áll a börtön tágabb erkölcsi rendeltetésével.⁶ Mi több, a "dinamikus biztonság" ilyen felfogása gazdagítaná minden alkalmazott szerepét. Gyakran a börtöntisztviselők korlátozott szerepe az - amihez esetleg hozzájárul, hogy saját lehetőségeik szűkebbek a folyamatos képzésre -, amiért ferde szemmel nézik a művelődési szektort. Sok fogvatartott és sok börtöntisztviselő egyaránt igényli, hogy hozzájusson a gyakran "második esélynek" nevezett továbbtanulási lehetőségekhez, de elkerülhetetlen a neheztelés, ha a tisztviselők úgy látják, hogy ezek csak az elitélteknek állnak rendelkezésükre. A börtöntisztviselők számára biztosított szélesebb szerep, az ezzel együtt járó bővülő képzési és továbbképzési lehetőségek növelhetik önértékelésüket és csökkenthetik ellenérzéseiket.

3.9. E területen a fejlődés lehetőségeit összefüggő skálának foghatjuk fel. E skála egyik végpontján a nem hivatalos és fesztelen munkakapcsolat áll, melynek során a börtön oktatási-nevelési állománya - a helyi társadalom oktatási

intézményeivel való kapcsolata révén - tanácsokkal látja el a biztonsági személyzetet a számukra és családtagjaik számára nyitva álló oktatási lehetőségekről. A skála másik végpontján elképzelhetünk egy hivatalosan jóváhagyott viszony rendszert, amelyben a művelődési szektor feladatául kapja, hogy oktatási és képzési erőforrás legyen az egész börtön számára. Ahhoz, hogy eredményesen ellássa ezt a funkciót, az oktatási-művelődési szektornak szoros kapcsolatokat kell fenntartania a társadalom oktatási és oktatásfelügyeleti szerveivel, hogy az általa nyújtott képzés és bizonyítványok országosan érvényesek legyenek. Az együttműködés területe lehet továbbá az előléptetéshez szükséges továbbképzésben részt vevő börtöntisztviselők segítése, annak biztosítása, hogy legyen lehetőségük tanulni és lépést tartani az új technológiai fejleményekkel, sőt bizonyos oktatási-nevelési szerepre is ki lehetne képezni őket, hogy mind hivatalos, mind nem hivatalos értelemben alkalmasabbak legyenek felkészíteni a fogvatartottakat a szabadulásukra.

3.10. Míg a fogvatartottaknak nyújtott oktatás - művelődés pozitív mellékhatása hozzájárulhat a börtön rendjéhez vagy pozitívabb légköréhez, az oktatást-művelődést végső soron önmagáért kell nyújtani az elítélteknek, értelmét és irányát egy nevelési filozófiából vezetve le.

IV. Fejezet: A résztvevők és motivációjuk

Tanulók a börtönben

4.1. Elengedhetetlen, hogy a börtönök minden oktatóját, nevelőjét arra ösztönözzék, tanulóit felnőtteknek tekintse, akik rendes felnőttoktatási-művelődési tevékenységekben vesznek részt. A tanulókat felelős embereknek kell tekinteni, akik előtt választási lehetőségek állnak. Más szóval, minimalizálni kell a börtön háttérét, és háttérbe kell szorítani a tanulók multbeli bűnöző magatartását, hogy kibontakozhassanak a felnőttoktatás normális interakciói, folyamatai,

egész atmoszférája, mintha mindez a kinti szabad társadalomban történne. E megközelítésben alapvető, hogy az oktatási-művelődési programot a benne részt vevők egyéni szükségleteire kell alapozni.

4.2. A fogvatartottak oktatási-művelődési szükségleteit vizsgálva néhány általánosítást lehet tenni. Az elítéltek közt magas százalékban találhatók erősen hátrányos helyzetű emberek, akiknek sok kudarcban volt részük. Ezek az elítéltek keveset vagy semmit sem dolgoztak egész életükben, szakmai képzést sem kaptak. Önértékelésük alacsony, nem rendelkeznek résztvevői készségekkel. Ugy tartják magukról, hogy alkalmatlannak bizonyultak az iskolában. Kezdetben általában az a meggyőződésük, hogy az oktatás-művelődés semmit sem nyújthat nekik. Sokan nehezen írnak-olvasnak, s küszködnek az ezzel járó megbélyegzettségi érzéssel.

4.3. Az ilyen emberek jelentős kihívást jelentenek a nevelőknek. Először is igen nehéz rábeszélni őket arra, hogy egyáltalán részt vegyenek bármiféle oktatásban-művelődésben. Az ilyen férfiak és nők motiválása, hogy részt vegyenek a művelődésben és aztán fejlődjenek, nagy találékonyságot és sok biztatást igényel az oktatók részéről. Kulcsfontosságú újraépíteni a tanuló önbizalmát és hitét a saját képességeiben. Ez megkívánja, hogy a nevelők még inkább eltávolodjanak a börtönökben szokásos hagyományos megközelítésektől és magatartásoktól, mi több, sok hagyományos iskolai mozzanattól is.

A motiváció dinamikus felfogása

4.4. A motiváció kérdése alaposabb vizsgálatot igényel. A Bizottság feladatmeghatározása felhívta a figyelmet erre a kérdésre, megkívánta ugyanis, hogy a Bizottság tanulmányozza "annak útját-módját, hogyan lehet ösztönözni a fogvatartottakat arra, hogy képezzék magukat a börtönben, majd folytassák tanulmányaikat a szabadulás után". A Bizottság ugy

vélte, hogy szigorúan szem előtt kell tartani a börtönpopuláció tulnyomó többségének fent jellemzett speciális igényeit, különösen az oktatással kapcsolatos, gyerekkorukban szerzett negatív élményeket. Így az oktatókra az a teher nehezedik, hogy próbálják meg jóvá tenni a multbeli kár egy részét és legyőzni potenciális tanulóik alacsony igényeit.

A motivációt ezért dinamikusan kell felfogni. Ami alacsony motivációnak tűnik a fogvatartottak körében, az a multbeli /iskolai vagy másutt szerzett/ tapasztalat eredménye.

Ha a tanítók statikusan fognák fel a motivációt /vagyis az alacsony tanulási készséget az egyén fogyatékoságának tulajdonítanak, egyszerre követnének el igazságtalanságot a klienseikkel szemben és súlyos taktikai hibát.

4.5. Szerencsére a tapasztalat azt mutatja, hogy ahol képzelőerővel közelítenek a kérdéshez és a művelődésnek kellő teret biztosítanak a rezsimeken belül, ott magas a részvétel és a teljesítmény az elítélteknél. Az alábbiakban megvizsgálunk néhány tényezőt, amely befolyásolja a fogvatartottak oktatásban való részvételét.

Fizetések

4.6. Mint már említettük, a 78. sz. Európai Börtönszabály szorgalmazza, hogy a munkáltatás és az oktatás-művelődés egyenlő státust és alapjavadalmazást élvezzen. Ha az elítéltek alacsonyabb fizetést kapnak azért, mert az oktatást választották, akkor - érthetően - sok potenciális résztvevőt elveszítünk.

Nem méltányos a munka és az oktatás javadalmazásában a szabad társadalomban megszokott különbségeket alkalmazni; a kérdés inkább az oktatás és a munka relatív hasznosságának felmérése a fogvatartottak számára. A Bizottságnak meggyőződése, hogy itt a termelékenységénél fontosabb dolgokról van szó, és hogy

az oktatásban részt vevő elítélteket nem szabad méltánytalanul büntetni azzal, hogy kevesebb pénzt kapnak.

Fizikai és szociális környezet

4.7. A fizikai és szociális környezet, amelyben a művelődés folyik, erősítheti vagy gyengítheti a fogvatartottak motivációját. Fontos, hogy - amennyire csak lehetséges - az oktatási tevékenységek egy helyütt bonyolódjanak le egy meghatározott létesítményben, ahol vonzó atmoszférát lehet teremteni. Az Oktatási Központ legyen valamiféle oázis a fogvatartott számára a börtönön belül, de egyuttal olyan hely, amely sok szempontból különbözik is a hagyományos iskolától - légkörében, szervezetében, módszereiben, a felkinált tárgyakban és tevékenységekben -, mint az illik is egy felnőttoktatási fórumhoz.

Az oktatás-művelődés státusa a börtönön belül

4.8. Egy dán vizsgálat a fogvatartottak oktatás-művelődés iránti motivációjáról egyrészt művelődésben részt vevők által kapott alacsony fizetést, másrészt a tisztviselők és a fogolytársak művelődéssel kapcsolatos negatív beállítódását jelölte meg a motivációt rontó legfontosabb tényezőkként. Ez a két tényező összefügg, mert az alacsony fizetés mind az elítéltek, mind a személyzet számára azt jelzi, hogy a művelődés jelentősége kisebb a termelői munkáénál. A művelődés presztizsét rontja a börtönön belül az is, ha a börtön napirendjében mellékes helyre teszik, például ha pihenőidőben folyik, a termelőmunka után, vagy ha a munka bizonyos időszakokban elsőbbséget élvez. Hasonlóképp, ahol az oktatás-művelődés tárgyi környezete és létesítményei elmaradnak a munkáltatásától, a művelődés presztizse szintén csorbát szenved. A 78. sz. európai börtönsszabály által a művelődésnek nyújtott elismerés fontos előrelépés az elvek szintjén, ezt azonban gyakorlati lépéseknek kell követniük annak érdekében, hogy leszereljük sok börtöntisztviselő fenntartását az elítéltek oktatásával-művelődésével szemben.

A művelődési szektor autonómiája

4.9. Az egyik legnehezebb és legbonyolultabb kérdés, amellyel a nevelőknek meg kell küzdeniük, hogy miképp viszonyulnak a börtönrendszer egészéhez és a fogvatartottakhoz. Magától értetődik, hogy az oktatási-művelődési tevékenységet a börtönhatóságok által felállított korlátok között kell lebonyolítani, amelyek a biztonsággal és a börtönrendszer egyéb általános céljaival kapcsolatosak. Sok elítélt azonban hajlamos gyanakodva tekinteni a művelődésre, manipulációs eszköznek tartja, ha az túlságosan azonosul a börtönrendszer egészével. Ha úgy érzik, hogy az oktatásban-művelődésben való részvétel megköveteli tőlük, hogy lelkileg kapituláljanak a börtönrendszer előtt, akkor nagy valószínűséggel elutasítják a művelődést. A művelődési szektor bizonyos mértékű autonómiája ezért kívánatos. Mi több, a Bizottság által javasolt felnőttoktatási szemlélet azt is megköveteli, hogy a börtönoktatásban-nevelésben résztvevők bizonyos mozgásteret vagy szabadságot kapjanak abban, ahogyan hozzáállnak a munkájukhoz. Világos, hogy a bünt nem lehet pártolni és a bűnöző életmód hiábavalóságát meg lehet vitatni tanórán is, ám a rabkulturának vannak bizonyos aspektusai, amelyeket a felnőttoktatónak tisztelnie kell, legalábbis el kell fogadnia. Ide tartozik például a hatalom kritikus szemlélete, a társadalmi igazságtalanság elleni harag, az egymás iránti szolidaritás a balsorsban stb. Mint a felnőttoktatás bármely területén, a tanulók és a potenciális tanulók egyéniségének tisztelete és elfogadása kulcsfontosságú motiváció is a részvétel szempontjából. A börtönben dolgozó felnőttoktatók magas szakismeretének része az a követelmény, hogy áradjon belőlük ez a tisztelet és elfogadás /nem a bűncselekmény, hanem az egyén elfogadása/ a tanulók felé, ugyanakkor a börtönhatóságok által megszabott korlátok között dolgozzanak és kerüljék el, hogy az elítéltek manipulálják őket. Ahol ezt a tiszteletet és elfogadást magadják, bármely fogvatartott képesnek érzi magát a művelődésben való részvételre.

Bizonyítványok

4.10. Sok fogvatartott számára nagyon lényeges, hogy ugyanolyan bizonyítványt kapjanak, mint a kinti világban megszerezhetők. Az ilyen bizonyítványok kívánatosak a későbbi életükben való használhatóságuk miatt és azért is, mert az ilyen teljesítmények rangja sokkal nagyobb, mint a kifejezetten börtönoktatásról szóló bizonyítványoké. A magas értékű bizonyítványok megszerzésének lehetővé tétele azonban nem jelentheti olyan tanfolyamok és tevékenységek kizárását, amelyek közvetlenül irányulnak az egyén személyes fejlődésére, önbizalmának erősítésére stb., és amelyek kifejezetten egyéni igények kielégítését szolgálják.

Tanulótoborzás és "oktatási piacok"

4.11. Különleges erőfeszítéseket kell tenni, hogy megnyerjünk bizonyos elitélteket, akik profitálhatnak az oktatásból. Ezek az erőfeszítések függnék a börtön méreteitől, a börtönön belüli vagy kívüli mozgási lehetőségektől, attól, hogy a foglyok többsége hosszú vagy rövid börtönbüntetést tölt-e stb. Minimális követelmény, hogy minden fogvatartott nem sokkal a börtönbe való befogadása után kézhez kapjon egy vonzó és könnyen olvasható prospektust, amely ismerteti az oktatási-művelődési lehetőségeket. Még kívánatosabb, hogy a nevelők és a potenciális tanulók szemtől szembe érintkezzenek és rendkívüli erőfeszítéseket kell tennünk azok meggyőzése érdekében, akiknek a művelődéssel kapcsolatos önbizalma alacsony. Néha lehetséges, hogy egy-egy tanár minden újonnan érkezettel külön beszéljen, vagy ily módon találkozzon legalább minden hosszú időre ítélttel. A holland börtönökben az oktatási-művelődési tevékenységek iránti figyelem felkeltésének jó módszere az ún. "oktatási piac", amely találkozó egy oktatói-nevelői csapat és egy csoport, általában husz-harminc elitélt között.

Ezen a találkozón a nevelői team tájékoztatót ad a rendelkezésre álló különféle tanfolyamokról, tevékenységekről, video vagy más eszközök segítségével bemutatja az alkalmazott módszereket. A légkör kötetlen, mint bármely felnőttoktatási központ "nyitott napján", kávé és teát szolgálnak fel, hogy az elítéltek otthon érezzék magukat. A következő "oktatási piac" részleteit előre reklámozzák a börtönben pl. a zárt láncu tévén vagy rádión keresztül.

Oktatási módszerek .

4.12. Az oktatás minősége a legfontosabb tényező, amely befolyásolja az elítéltek részvételének mértékét. Minél gazdagabb választékot és minél nagyobb tiszteletet kap a fogvatartott, minél inkább kapcsolódnak a kurzusok és tevékenységek az életéhez, annál nagyobb számban fognak csatlakozni. Az oktatási módszerek kulcsfontosságúak az elítéltek ösztönzése szempontjából. Különösen akkor, ha a magas munkanélküliség miatt a jobb elhelyezkedési lehetőségek már kevésbé lehetnek ösztönzőek. Az oktatási módszereket részletesen tárgyaljuk a következő fejezetben, de néhány fontosabb jellemzőjükre - különösen ami az elítéltek részvételre és sikerre való ösztönzését illeti - felhívjuk a figyelmet:

- a. felnőttoktatási irányultság;
- b. kapcsolat a tanuló mindennapos tapasztalataival;
- c. a tanuló önkéntes és aktív részvétele;
- d. kiscsoportok, amelyek lehetővé teszik az individualizált programokat;
- e. oktatás és képzés egysége;
- f. moduláris kurzusok alkalmazása.

4.13. Még egy szempontot kell hangsúlyoznunk, amely a motiváció dinamikus természetével kapcsolatos. Mivel oly sok elítélt korábbi tapasztalatai kedvezőtlenek, nem meglepő, hogy kezdetben legalábbis "vegyes érzelmekkel" jönnek el az oktatási-művelődési programokra. Egyes elítéltek gyakran egyszerű kíváncsiságból iratkoznak be, a férfiak azért, mert

így lehetőségük nyílik nőikkel megismerkedni, vagy mert a légkör fesztelen, vagy szabadabban beszélhetnek, vagy mert úgy érzik, hogy inkább kezelik őket normális emberekként, vagy mert "házi ételt" főzhetnek stb. Ezek normális emberi megfontolások és el kell fogadnunk őket, legalábbis kezdetben. Lehetővé teszik a tanárok számára a kapcsolatteremtést az elítéltekkel, és a jó tanár elfogadja ezeket a "labdákat", segíti a tanulóit, hogy fölfedezzenek új lehetőségeket és új tehetséget magukban, amelyekről korábban nem volt tudomásuk, s idővel majd komolyabb célokat tűznek maguk elé. Ez a megközelítés nem szokatlan, mert a szabad életben is sokan egyes érzelmekkel iratkoznak be felnőttoktatásra /és különösen sokan szociális okokból/, márpedig azok, akik korábban alig részesültek oktatásban-művelődésben, eleinte igen bizonytalanok abban a tekintetben, mit akarnak vagy mit profitálhatnak valamilyen kurzusból.

V. Fejezet: Felnőttoktatási módszerek

Oktatási-művelődési hátrányok

5.1. A leglényegesebb kérdésekben a felnőttoktató börtönkörnyezetben ugyanugy közelíti meg munkáját, mint ahogyan a kinti társadalomban tenné. A kurzusok és tevékenységek célja és típusai hasonlóak, akárcsak az oktatási módszerek. A problémák egy része sajátos lehet és a börtönpopuláció hátrányos helyzete - amely elsősorban az előző fejezetben leírt háttértényezőkre, másodsorban az elítéltek interakciójára vezethető vissza - természetesen tükröződik az oktatás-művelődés számos mozzanatában. Alapjában véve azonban a módszerek, amelyek szerint a felnőttoktató megtervezi, levezeti és módosítja a tanfolyamait és a tevékenységet, ugyanazok, mint odakinn. Valójában a tanítás stílusa, tartalma és problémái a börtönkörnyezetben nagyon hasonlóak lehetnek az olyan kinti tanulócsoportokkal végzett munkához, amelyeknek tagjai társadalmilag és oktatási-művelődési szempontból

hátrányos helyzetűek. Ebben a fejezetben megvizsgáljuk a börtönkörnyezetben számításba vehető felnőttoktatási módszereket.

A felnőttoktatás sajátosságai

5.2. A felnőttoktatásnak vannak bizonyos sajátosságai. Mindenekelőtt a tanulók magas foku részvétele jellemzi a tanulás tartalmának és módszereinek meghatározásában és az elért eredmények értékelésében. Az elitéltek gyakran átvehetik az egész eseménysorozat tervezését, ez különösen érvényes a sporttevékenységekre és a kulturális eseményekre. Emellett a felnőttoktatás az iskolai oktatásnál sokkal jobban kötődik az érintett tanulók élettapasztalataihoz. Mint ahogy a börtönoktatók egy csoportja leszögezte: "a felnőtt tanuló összehasonlíthatatlanul többet tud a világról, mint a legszerencsésebb környezetben nevelkedő gyerek".⁷

Az intenzív részvétellel együtt jár a tanulás aktív módszereire helyezett hangsúly, amelyek helyénvalóbbak, mint a hagyományos, passzívabb tanulási módszerek. A Bizottság úgy érezte, hogy az elitéltek számára javasolt oktatás stílusa igen közel áll azokhoz a közművelődési formákhoz, amelyeket az Európa Tanács Kulturális Együttműködési Tanácsának egyik jelentése így jellemez: "A tanulás... motiváción alapul, célorientált és problémák megoldásához kötődik. Nem a hagyományos tanár-diák viszony élteti, nem is illeszthető be a hagyományos tantermi oktatás kereteibe. A közművelődés inkább részvételt és tapasztalatot jelent, mintsem a tanár hangjának passzív hallgatását".⁸

5.3. E sajátosságok miatt az oktatási módszereknek rendkívül rugalmasaknak kell lenniük, hogy alkalmazkodjanak a résztvevők kívánságaihoz és preferenciáihoz. A lehető legnagyobb választékot kell megteremtünk a különféle tevékenységek és tanulási irányok között és a tanfolyamok keretein belül is. Amennyire lehetséges, a tantervet a tanuló és az oktató együtt dolgozza ki. Hollandiában számos intézetben

bevett szokássá vált, hogy a tanulók és az oktató nem hivatalos "szerződést" kötnek meghatározott tananyag elsajátítására, így a diáknak nemcsak részvétele, hanem felelőssége is biztosított.

A tanulók magas fluktuációja

5.4. A börtönkörülmények miatt fokozott mértékben szükséges a rugalmasság az oktatási módszerekben. A tanulók körében gyakran magas a fluktuáció, mivel egy részüket szabadon bocsátják vagy áthelyezik; kénytelenek rendszertelen időközökben csatlakozni tanfolyamokhoz; sokuk börtönbüntetése meglehetősen rövid: azonkívül különleges körülmények közt élnek az előzetesen fogvatartottak. Mindezek fényében a rövid, moduláris tanfolyamok jelentős előnyökkel rendelkeznek. Lehetővé teszik, hogy a tanulók viszonylag rövid idő alatt is elvégezzenek valami érdemlegeset - ez különösen fontos azok számára, akik a multban ritkán végeztek el bármiféle feladatot. Mi több, lehetővé teszik a tanuló számára, hogy szabadulása után folytassa ugyanazt a tanfolyamot. A moduláris kurzusok kérdésével rokon az ún. téma-tanfolyamok kifejlesztése. Ezek rendszerint rövid tanfolyamok a tanulók érdeklődését kiváltó, de a hagyományos tárgytól eltérő témákról. Az egészségügyi kérdésekről folyó ismeretterjesztés jó példa erre.

Kiscsoportok és individualizált programok

5.5. A diákok szükségletei és a börtönkörülmények a tanítási módszerek más sajátosságaira is ráirányítják a figyelmet. A kiscsoportok, amelyekben figyelmet lehet szentelni egyéniesített programoknak, és amelyek meg tudnak birkózni a rendszertelen beiratkozásokkal, általában szerencsések. Az oktatók gyakran rászorulnak, hogy maguk készítsék tananyagaikat, mivel a gyerekek számára irt szövegek nem alkalmasak, és fontos a felnőtt tanulók sajátos érdeklődésének

és tapasztalatainak bekapcsolása. Például az írás-olvasás tanításban a tanuló saját szavainak és elbeszélésnek felhasználása /lediktálva vagy magnetofonra véve, ha szükséges/ nagyon fontos módszer.

Távolsági tanulás

5.6. A Bizottságot konkrétan felkérték, hogy véleményezze a levelező kurzusokat. E kurzusokban rendszerint szerepet játszik egy külső intézmény, amely segédanyagokat küld a tanulónak és feladatokat, aki visszaküldi a megoldott feladatokat az intézménynek, amely írásban reagál, javít, kommentál stb. Egyéb "távolsági oktatási" formák esetén gyakran még kevesebb a közvetlen visszacsatolás, például amikor audio- vagy videokazettákat használnak. Ilyenkor feltételezik, hogy a tanuló függetlenül dolgozik, és maga ellenőrzi saját haladását. Gyakran összekapcsolják az audio-vizuális és az írásos anyagokat, olykor pedig, mint az angol és a holland "nyitott egyetemeknél", mindezeket kiegészítik a személyes konzultációk.

5.7. Az effajta kurzusokat a felnőttoktatási módszerekről korábban elmondottak fényében kell értékelnünk. A Bizottság arra a következtetésre jutott, hogy a levelező kurzusok és más távolsági oktatási formák börtönkörnyezetben olyan hátrányokkal rendelkeznek, hogy csak igen korlátozott alkalmazásuk tanácsos. Gyakran kevés teret engednek a tanuló számára ahhoz, hogy összekapcsolja a tanfolyamot saját élményeivel és környezetével. A tanfolyam tartalma statikus és ezért nem változtatható, így aztán az a lényeges elem, hogy a résztvevő aktívan alakítja tanulmányait, jórészt hiányzik. Ami még fontosabb, gyakran igen kevés vagy teljességgel hiányzik a személyes konzultáció vagy a kontaktus a távolsági oktatásban részt vevő más tanulókkal; a közvetlen interakció, felügyelet, segítségnyújtás, tanács vagy elismerés nem lehetséges. Ezért nagyon nehéz fenntartani a motivációt, és az efféle tanfolyamokon rendszerint igen nagy arányú a kimaradás, ha csak az előkészítést, a folyamatos tanácsadást és

a válogatási eljárásokat nagyon jól meg nem szervezik. További hátrány, hogy jóllehet az efféle kurzusok fejleszthetik a kognitív készségeket, sokkal kisebb az oktatási értékük, amikor gyakorlati készségekről vagy magatartásfejlésről van szó.

5.8. A Bizottság mindamellett úgy véli, hogy kis számú elitelt számára a távolsági oktatás útja is járható. Ez rendszerint az egyetemi szintű vagy más magas szintű tanulmányok esetében áll fenn, ahol a diákok korábbi ismeretei, készségei és motivációja elegendő az önálló tanulás programjának fenntartásához. De a diák kilátásait ezen a szinten is nagymértékben javítja, ha bizonyos mértékig beiktatható a közvetlen konzultáció és oktatás és ha az egyazon vagy hasonló kurzusok résztvevői rendszeresen összejöhetnek, hogy segítsék és támogassák egymást.

5.9. A nyitott egyetemhez hasonló intézmények hatalmas előnye, hogy a tanfolyamok és kurzusok igen széles skáláját kínálják olyan területeken is, amelyeken máskülönben nem lehetne oktatni, mert túl kevés tanuló érdeklődik ilyen témák iránt, vagy nem állnak rendelkezésre képzett oktatók. Ahol ilyen intézmények működnek, lényeges, hogy - lehetőség szerint - a teljes választéket kínálják a fogvatartottaknak. A távolsági oktatás másik előnye az elitelttek számára természetesen az, hogy sokkal egyszerűbb számukra folytatni a kurzusokat egyik börtönből a másikba való áthelyezés esetén vagy szabadonbocsátásuk után.

Személyi számítógépek

5.10. A fenti megfontolások legtöbbje vonatkoztatható a személyi számítógépek alkalmazására is. Míg ezek fontos előnyökkel rendelkeznek bizonyos helyzetekben, az oktatóknak tisztában kell lenniük vele, hogyan használhatók fel a leghatékonyabban. Kétségtelenül fontos, hogy megszűnjön titokzatosságuk, hogy a tanulók bizonyos mértékig megbarátkozzanak

velük. Kis számu elitelt részére a programozás fontos tanulmányi irány lehet és elhelyezkedési lehetőségeket is kínál. Ám még fontosabb, hogy a személyi számítógép sok tanulási helyzetben fontos segédeszköz, ide értve az írás-olvasás tanulást. Hangsúlyozni kell azonban, hogy csupán egyike azoknak az eszközöknek, amelyek kiegészíthetik a tanár munkáját, és nem feltétlenül hasznosabb, mint más eszközök, amelyek szintén rendelkezésre kell hogy álljanak, mint például az írógép, a tábla vagy a magnetofon.

5.11. A személyi számítógépeket akkor lehet leghatékonyabban felhasználni, ha korlátaikat ismerik. Sokan személytelennek tartják őket, gyakran nehéz bekapcsolni a tanuló tapasztalatait az oktatási helyzetbe és nem nagyon alkalmasak az affektív készségek elsajátításához. Ha azonban a tanárt segítő sok pedagógiai eszköz egyikének tekintik, a személyi számítógép nagyon hasznos lehet, új és izgalmas dimenziót vihet az oktatásba sokak számára, különösen vonzó lehet a fiatalabb tanulóknak. Egyik fontos erénye, hogy általa a felhasználó bizonyos mértékig ellenőrizheti saját tanulását, és függetlenedhet a tanártól. És egy eszköz kezelésének elsajátítása, valamint az ember saját tanulásának ellenőrzése tágabb értelemben előnyösen befolyásolja a tanuló önképét és önbizalmát.

Az oktatás és a munka összekapcsolása

5.12. A fent jellemzett oktatási módszereket - a tanulók aktív részvétele, passzív helyett aktív tanulás, egyéniesített programok stb. - gyakran csupán a "humán" irányultságú felnőttoktatással hozzák kapcsolatba. Gyakran úgy vélik, hogy az efféle megközelítések nem alkalmazhatók a felnőttoktatás más válfajainál, például a szakmai képzésben. A Bizottság épp ellenkezőleg, úgy ítélte meg, hogy ez a módszertan ugyanolyan fontos a szakképzésben is. A rugalmas és ujszerű tanítási módszerek fiatal emberek munkára való felkészítésében még fontosabbak akkor, ha a tanítandó csoport

peremhelyzetbe szorult fiatal emberekből áll, akiknek kevés kilátásuk van állásra /igen sok elitélt esetében ez a helyzet/.

5.13. A "munkaprojektum" révén való tanítás dán kísérlete jól példázza ezt a megközelítést. A termeléssel összekapcsolt oktatási projektumok metodológiáját dán egyetemeken dolgozták ki, és munkanélküli fiataloknál alkalmazzák, akik /a/ korán kimaradtak az iskolából, gyakran a kötelező osztályok elvégzése előtt, /b/ nem szereztek semmiféle szakmát, illetve /c/ sose dolgoztak semmiféle szakmában. Ugy tapasztalták, hogy az ilyen fiatalok esetében a műhelyekben való hagyományos tanonckodás nem eredményes, de az utóbbi tíz évben jelentős sikereket értek el a "munkaprojektumokkal" mind a börtönökön belül, mind azokon kívül.

5.14. A munkaprojektum feladat- vagy problémaorientált. Maga a feladat hasonló a szakképzésben célul kitűzött hagyományos feladatokhoz, például egy fal megépítése, egy szék vagy egy csónak elkészítése, egy lakószoba felújítása stb. Ám a feladatok elvégzésének módja más. Nagyobb hangsúlyt helyeznek a tanulásra, mint a termelésre, a fő cél az, hogy segítsék ezeket a fiatalokat, hogy megtanuljanak dolgozni és megtanuljanak tanulni. A feladatokat a résztvevők képességeihez kell idomítani a gyakorlási lehetőségekkel együtt, és a feladatokhoz szükséges ismeretek rendszerint átnyúlnak a hagyományos tantárgyi kereteken. Az is elengedhetetlen, hogy a munka eredményei felhasználhatók legyenek akár az intézet, akár a tanulók számára vagy piacon értékesíthetők legyenek.

5.15. Ezeknél a projektumoknál maga a folyamat fontosabb, mint a termék. A tanulók ismeretei bővülnek a feladat elvégzése során, ám ennél fontosabb, hogy feltámad érdeklődésük a tanulás és a munka iránt, és kifejlődik felelősségérzetük. A projektumok ellenőrzésébe bevonják a résztvevőket a kezdetektől fogva, amikor is megbeszélik velük szükségleteiket, érdeklődésüket és az elvégzendő feladatot a munkafolyamatok,

módszerek, a szükséges tananyag megtervezésétől a kivitelezésig és az értékelésig.

5.16. Dániában azt tervezik, hogy a fogvatartottak egynegyedét bevonják ilyen munkaprojektumokba, amelyek mind-ezideig rendkívül sikeresnek bizonyultak. Ez az eljárás azonban komoly kihívást jelent mind a tanárok, mind a szakoktatók számára, akiknek egészen más módon kell gondolkozni és cselekedniük. Ezuttal sokkal bonyolultabb folyamatot kell irányítaniuk, mint amikor egyszerűen közvetítik szaktudásukat az azzal nem rendelkezőknek. A dán módszer sok vonását alkalmazták egy uttörő jelentőségű projektumban Angliában is, az everthorpe-i fiatalok börtönében.⁹ Svéd börtönökben szintén kísérleteznek vele, hogy a tanulást dinamikus módon összekapcsolják a termeléssel és az első próbálkozások ott is igen pozitív eredményekkel jártak.

Értékelés

5.17. Minden oktatónak folyamatosan újra kell értékelnie céljait, az oktatás tartalmát és módszereit a tapasztalatok fényében. Felnőttekről lévén szó, a tanulóknak maguknak is részt kell venniük ebben az értékelésben. Azért, mert valaki elítélt, nem szabad megtagadni tőle a lehetőséget és felelősséget, hogy véleményt alkosson arról, amit elért.

Az oktatási intézményeknek is biztosítaniuk kell, hogy céljaikat, programjaikat, módszereiket, erőfeszítéseiket és eredményeiket értékelik.

A Bizottság ismételten hangsúlyozza, hogy az "odabenn" folyó oktatásnak-művelődésnek összehasonlíthatónak és összemérhetőnek kell lennie az "odakinn" megvalósulóval. Ez azt jelenti, hogy a börtönökben folyó oktatást ugyanazoknak kell értékelniük, akikre ez a felelősség hárul a szabad társadalomban.

A független szakfelügyelőségeket, különösen az Oktatási Minisztériumok és más hatóságok által működtetett testületeket fel kell hatalmazni, hogy készítsenek ahhoz hasonló

értékelő jelentéseket, mint amilyeneket a szabad társadalomban folyó oktatásról készítenek. Emellett a börtönművelődési szektornak magának is értékelnie kell erőfeszítéseit, éspedig szisztematikusan és objektív módon, és hozzá kell igazítani a stratégiáját az ilyen vizsgálatok tanulságaihoz. A börtönigazgatókat és a személyi állomány tagjait szintén be kell vonni. Véleményük nem csupán fontos, de az értékelési folyamat nagyban hozzájárulhat az oktatók-nevelők és a börtönre-zsim többi résztvevője közti válaszfalak lebontásához. A Bizottság örömmel vette tudomásul, hogy a Belső-londoni Oktatási Felügyelőség 1985-ben kiadott munkadokumentumát, amely irányelveket tartalmazott az ottani felnőttoktatási intézmények munkájának értékeléséhez, a közeljövőben felhasználják Anglia és Wales börtöneiben.¹⁰

VI. Fejezet: Tanulási lehetőségek

Az oktatás tartalmának meghatározása

6.1. A börtönoktatás tartalmának meghatározásakor két tényező a leglényegesebb. Először, mire van szükségük a fogvatartottaknak és mit akarnak? Másodszor, mit kínál a legjobb felnőttoktatási gyakorlat a társadalomban? A színvonalas felnőttoktatás ráhangolódik klienseinek vágyaira, és ezt az alapelvet az elítéltekre is alkalmazni kell. Kezdetben a lehetőségekről alkotott hiányos ismereteik korlátozzák választásaikat, ezért az oktatásnak arra kell törekednie, hogy azonosítsa és ösztönözze rejtett igényeiket és rugalmasan reagáljon a felszínre bukkanó érdeklődésre. A kurzusokat nem szabad a hagyományos tantárgyakra korlátozni; a potenciális tanuló joga azt tanulni, ami a számára a leglényegesebb és bizonyos tanulási szükségleteket nem lehet a hagyományos szaktárgyi felosztás keretei között kielégíteni.

Kölcsönhatás a társadalommal

6.2. Az a politika, hogy a börtönoktatásra a szabad társadalom legjobb normáit és gyakorlatát alkalmazzuk, sikeresebbé teszi az oktatást, ugyanakkor bizonyos "normalizálódást" is bevisz a börtön életébe. Ahol az elítélteket nem engedik ki a börtönből, hogy kinti intézményekben tanuljanak, a normalizálódást úgy lehet fokozni, hogy szoros kapcsolatokat teremtünk az odabenn folyó oktatási tevékenységek és az odakinn működő oktatási intézmények között. Például a börtönkönyvtár része lehet a helyi nyilvános könyvtári szolgáltatásnak; kinti sportcsapatok megmérkőzhetnek börtönbeli csapatokkal; a kulturális tevékenységek során együttműködhetnek kinti és benti alkotók; vitaesteken véleményt lehet cserélni az elítéltek és a helybéli lakosok között; a börtönben folyó szakmai képzés kapcsolódhat a helyi vállalatok működéséhez. Ezt az interakciót nem csupán a művelődési szempontok indokolják, hanem az is, hogy csökkentsük a börtön izoláltságát, és "városi atmoszférát" vezessünk be a börtönbe.

Gazdag művelődési programok

6.3. A későbbi fejezetek részletesebben megvizsgálják, hogy a művelődés egyes elemei /szakmai képzés, könyvtári szolgáltatások, testnevelés, kreatív tevékenységek és szociális nevelés/ hogyan használhatók fel az elítéltek igényeinek kielégítésére és a kinti társadalommal való kapcsolatteremtésre. Mindegyik terület tanulási lehetőségeket kínál, amelyek különféleképpen és különböző kombinációkkal segítségével lehetnek különböző elítélteknek. A művelődési programok sokfélesége lényeges, mert a fogvatartottak egyéni szükségletei és körülményei igen változatosak. Nemcsak a tanfolyamok és tevékenységek fajtáiban kell változatosságra törekedni, hanem az oktatási szintekben is. Gyakran előfordul a börtönökben, hogy jól megszervezik az alapfoku és a felsőfoku oktatást.

Szükség van azonban tanulási programokra az elítéltek többsége számára, akiknek szükségletei e két szélsőség közé esnek. Az ezirányú igény a kinti felnőtt társadalomban majdnem ugyanolyan erős, mint a börtönben, és azt követeli, hogy eltávolodjunk az iskolában tanuló gyerekek számára rendszerezett vizsgáktól. Egyes elítéltcsoportok különleges figyelmet, a programok és módszerek sajátos adaptálását igénylik, például a fiatal felnőttek, a női elítéltek és a külföldi fogvatartottak.

Alapszintű oktatás

6.4. A komoly írási-olvasási problémákkal küzdő emberek aránya Európa-szerte jóval magasabb a börtönökben, mint a társadalomban. Elég magas azoknak az elítélteknek a száma, akik egyáltalán nem tudnak olvasni vagy írni, de ha ehhez hozzáadjuk a részleges problémákkal küszködők számát /akik tudnak ugyan valamelyest olvasni vagy írni, mégis úgy érzik, hogy komoly nehézséget jelent számukra az olvasás vagy az írás/, akkor nem ritka az olyan börtönpopuláció, amelyben az emberek egyharmadának vagy még többnek vannak ilyen problémái. Nem könnyű pontosnak lenni ezen a területen, mert a helyzetfelmérés problematikus. Az írástudás és az írástudatlanság közti határ meglehetősen önkényes - voltaképpen széles skáláról van szó, amely az analfabétizmustól a részleges írástudáson át mindazokig terjed, akik elég jól irnak-olvasnak, de komoly gondjaik vannak a helyesírással. A hatóságok sok helyütt most úgy határozzák meg az írás-olvasási problémákkal küszködőket, mint olyan embereket, akik maguk úgy érzik, hogy ilyen problémáik vannak.¹¹ Általában ezek az emberek jártak valamennyit iskolába, és intelligenciájuk átlagos vagy átlaghoz közeli. Érdemes megjegyezni, hogy az itt tárgyalt írási-olvasási problémákat meg kell különböztetni a kisebbségi kulturákhoz tartozók vagy a külföldiek nyelvi nehézségeitől és külön kell kezelni az alacsony intelligenciájú emberek tanulási nehézségeit is.

6.5. Az ilyen felnőttkori írás-olvasási problémák nem korlátozódnak a börtönökre. Hogy a probléma szélesebb körben jelentkezik az elítéltek körében, annak az oka, hogy a bűnözés és az írástudatlanság gyökere egyaránt a nyomor. Egy francia vizsgálat, amely a problémát elég szűken határozta meg, arra az eredményre jutott, hogy míg az írástudatlanok aránya az ország lakosai körében 4 %, addig az elítéltek körében 12 %. Más országokban a különbség hasonló arányú.

6.6. Az írási-olvasási problémákkal küzdők a nevelők különleges figyelmét igénylik az európai börtönökben. Ezt nemcsak az ilyen problémákkal küzdők nagy száma indokolja, hanem az is, hogy az ilyen elítéltek sokat szenvednek. Kilátásaik igen korlátozottak, önbecsülésük és önbizalmuk többnyire rendkívül ingatag, társadalmi életük beszűkült. A börtönben fokozottan sebezhetőnek érezhetik magukat mind a személyzettel, mind fogolytársaikkal való viszonyukban és sokan mindent megtesznek, hogy eltitkolják problémájukat. Hogy nem tudnak leveleket írni, olvasni vagy olvasással elfoglalni magukat zárkájukba zárva, ez erősen fokozhatja büntetésük terhét. A probléma jelentősége és a szenvedők megtalálásának nehézsége a személyi állomány minden tagjára azt a felelősséget rója, hogy tapintatosan igyekezzen felderíteni az írási-olvasási problémákkal küszködő fogvatartottakat és ösztönözze őket a tanulásra.

6.7. Habár sok különbség van a felnőttek írás tanítása és az általános iskolás gyerekeké között, kulcsfontosságú, hogy a felnőttoktatás metodológiáját teljes mértékben alkalmazzuk erre a területre. A probléma ugyanis sokkal szélesebb, mint egyszerűen az olvasási vagy írási készség elsajátításának technikai gondja. A felnőtteknél a technikai nehézségek másodlagosak lehetnek a megbélyegzettség kínzó érzéséhez, az általános kiábrándultsághoz és önbizalomhiányhoz képest. Ennek oka az írástudás kulcsszerepe a társadalom működésében, továbbá az, hogy az írástudatlanságot gyakran

/tévesen/ azonosítják a tudatlansággal.

6.8. Ezért az előző fejezetben leírt felnőttoktatási módszereket az írás-olvasás oktatásában is alkalmazni kell. Elengedhetetlen a kezdeti és folyamatos részvétel, a dialógus a tanárral, a tanuló helyzetének közös felmérése, a tanulmányok együttes megtervezése /azaz annak tisztázása, mit tud és mit nem tud az illető, milyen célokat kell kitűzni, milyen tanulási módszerek a legmegfelelőbbek, milyen irányu érdeklődéseket kellene bekapcsolni az oktatásba/. Az olvasási képesség formális tesztjei, különösen amelyeket gyerekek számára dolgoztak ki, éppen ezért szükségtelenek mint felmérési eszközök, sőt hatásuk nemkívánatos lehet. A tanulócsoporthoz támogatása sokat jelenthet a diák számára, hogy leküzdje megbélyegzettségét és elszigeteltségét, az oktatóknak azonban egyénileg kell foglalkozniuk minden egyes tanulóval. A felnőttoktatási módszerek börtönbeli alkalmazását az alapfokú oktatásban részletesen elemzi egy Észak-Irország börtöneiben dolgozó pedagóguscsoport beszámolója.¹²

6.9. Az írási-olvasási problémákkal küzdő felnőttek sokféleképpen dolgozzák fel és győzik le problémájukat. Ezért képzelőerő és sok erőfeszítés szükséges, hogy minél többféle támogatást nyujtsunk nekik mind az írás-olvasás tanfolyamokon, mind a művelődési program egészében. A számítógépek, írógépek, kazettás magnetofonok, újságok és könyvek mind olyan eszközök, amelyek más-más típusú tanulókra különféleképpen hatnak. Az elítéltek által szerkesztett újságok és magazinok, írni tanuló felnőttek fogalmazásai mint mintaszövegek az órákon hatékonyan növelhetik a tanulók önbizalmát. Efféle anyagokat széles körben használnak Írország börtöneiben, sőt elítéltek által írt szövegekből gyűjteményt is összeállítottak a szabad társadalom felnőtt tanulói számára. Az egyéb önkifejezési fórumok, mint a vitakörök, színjátszás, képzőművészet, zene, fényképezés és sport, szintén növelhetik az önbizalmat. Fontos, hogy az elítéltek számára szervezett más művelődési tevékenységek minél

szélesebb körben álljanak az írni-olvasni tanuló elitéltek rendelkezésére. Különösen a könyvtáraknak kell megtalálniuk a módját, hogy magukhoz vonzzák a betűhöz nem szokottakat. A gazdagon illusztrált könyvek, öregbetűs könyvek és egyszerű, bár felnőtteknek írott szövegek széles skáláját kell rendelkezésre bocsátani.

6.10. A Bizottság szeretné, hogy a jelentés következő öt fejezetének olvasásakor mindig szem előtt tartanak az írási-olvasási problémákkal küzdő elitéltek bevonását az ott részletezett széles körű oktatási és nevelési tevékenységekbe és tanulási lehetőségekbe.

A más anyanyelvűek

6.11. Az európai államok közt megnövekedett mobilitás és a fokozódó bevándorlás Európába a világ minden részéből oda vezetett, hogy minden államban fogvatartanak más anyanyelvű embereket, akiknek egy része külföldi, sokan azonban már annak az államnak a polgárai, amelyben fogvatartják őket. Az ilyen embereknek művelődési szükségletei különlegesek és ha szabaduláskor a befogadó ország társadalmába kerülnek vissza, meg kell tanulniuk kommunikálni a második nyelven. Még ha más országokba kerülnek is szabadon bocsátásuk után, közvetlen segítségre szorulnak, hogy börtönbüntetésük idejét átvészeljék és képesek legyenek kommunikálni. Az ilyen elitélteket olyan tanítók oktathatják legsikeresebben, akik beszélik az elitéltek anyanyelvét. Emellett a nyelvi és faji sokféleség arra kell hogy ösztönözze az oktatót, hogy kritikusan vizsgálja felül az egész tananyagot és minden felhasznált anyagot, hogy azok csakugyan tükrözik-e minden egyén szükségleteit és kívánságait. A sokféleség olykor felszínre hozhatja az előítéleteket, és feszültséget szít. A művelődési-nevelési szektor a maga rutinszerű munkájában ezt a sokféleséget kezelje pozitív erőforrásnak, és teremtsen alkalmakat a kölcsönös kulturális megértésre.

A Bizottság megállapította, hogy az ilyen szükségletekre vonatkozó álláspontja összhangban áll az Európa Tanács külföldi foglyokra vonatkozó 1984-es ajánlásaival.

VII. Fejezet: Szakmunkásképzés

7.1. Miután az előző fejezetekben megvizsgáltuk az általános alapelveket, jelentésünkben most megpróbáljuk alkalmazni ezeket az oktatás-művelődés egyes területeire. Ebben és a következő fejezetekben sorra vesszük az oktatás-művelődés vagy hogy a korábban használt kifejezéssel éljünk, "tanulási lehetőségek" különféle szféráit, hogy megvizsgáljuk, miképpen járulhatnak hozzá a fogvatartottak szükségleteinek kielégítéséhez. Először a szakmunkásképzést vesszük szemügyre.

A tanulás eleme a munkában

7.2. Egyes börtönrendszerekben a szakmunkásképzést a munkatevékenységgel párhuzamosan nyújtják, másutt részben vagy egészében az oktatási-művelődési szolgáltatás keretei között. Akármilyen is a szervezeti megoldás, figyelmet kell szentelni a szakmunkásképzés pedagógiai minőségére és a termelékenység és a tanulás közti egyensúlyra a munkában. Nagyon is gyakori, hogy a tanulás elemeit nem hangsúlyozzák eléggé. Rendkívül fontos, hogy a művelődési-nevelési koncepcióba szervesen beletartozzon a szakmunkásképzés. A Bizottság megbízatását ebben a szellemben kapta. A szakmai képzés ugyanis kitűnő terepe lehet a személyiség általánosabb fejlesztésének, amellettt hogy a munkakészségek elsajátításának eszköze.

Kapcsolat a munkaerőpiaccal

7.3. Először is és legfőképpen a szakképzésnek kapcsolódnia kell a munkaerőpiachoz. A börtönökben gyakran hagyományos mesterségeket oktatnak, amelyek iránt igen korlátozott a munkaerőpiaci kereslet. És mivel különféle szakmák iránti igény gyorsan változik, létfontosságú, hogy a szakképzés rugalmasan alkalmazkodjék az ilyen változásokhoz. Mi több, fontos, hogy a börtönökben nyújtott szakmai képzés magas színvonalu legyen, egyrészt mert a munkaerőpiac igen érzékenyen reagál a minőségre, másrészt mert a börtönből szabadultak munkalehetőségeit korlátozó egyéb tényezőket ellensúlyozni kell. A börtönökben talán akkor a legszínvonalasabb a szakmai képzés, ha a társadalomnak azok a szervei nyújtják - vagy legalábbis közrejátszanak benne -, amelyek a szabad társadalom számára is a legszínvonalasabbat nyújtják /helyi tanácsok, kormányzati szervek, szakmai szövetségek stb./. A külső szakoktatási szervekkel való szoros együttműködés másik előnye, hogy a börtönökben kívánatos moduláris kurzusokat könnyebben lehet folytatni és befejezni odakinn.

7.4. Igen nagy figyelmet kell szentelni a szakmai képzés és a munkáltatás kapcsolatának a börtönökben. Gyakran megesik, hogy a fogvatartottak magas színvonalu szakmai képzés után olyan munkát kapnak a börtönökben, amely rendkívül igénytelen. Ez az eljárás demoralizál, és az újonnan megszerzett készségek továbbfejlesztésére természetesen nincs mód.

Alkalmazkodásra nevelés

7.5. Ha a szakmai készségeket jól kifejlesztik is, ugyanolyan szükséges lehet az elítéltek számára, hogy életük más aspektusaiban is előbbre lépjenek, ha a megszerzett készségeket valaha is céltudatosan akarják felhasználni a munka világában. A szakképzésben részt vevők egyéni nevelésére vagy szociális nevelésre

egyszerűen önbizalmuk általános növelésére szükség lehet, és a nevelés más elemei éppen ezen a területen játszhatnak kiegészítő szerepet. Egyes elitéltek számára, akik ambiciózusak és kezdeményezők - energiájuk talán korábban a bűnözés tévutjára terelődött - az önálló iparosi egzisztencia reális perspektíva lehet. Ilyen esetekben a szakipari készségeket ki lehet egészíteni üzletvezetési vagy könyvelési ismeretekkel. Valóban számos börtönrendszerből jelezték, hogy az efféle tanfolyamok rendkívül sikeresek és keresettek.

Tekintettel a társadalomban zajló gyors változásokra, amelyek rövid időn belül fölöslegessé tehetik a munkaerő jó részét bizonyos szakmákban és mesterségekben, feltétlenül szükséges, hogy az emberek alkalmazkodóképeseek legyenek, és ehhez széles körű tudás, kevésbé speciális készségek és általános személyes és szociális pallérozottság szükséges. Ezért bizonyos mértékig helyénvaló, hogy a specializált szakmák és mesterségek helyet adjanak az általánosabb műveltségnek - akár azért is, hogy kielégítsük a munkaerőpiac igényeit. Ez a hangsúly eltolódás természetesen következményekkel jár a szakképzésben alkalmazott oktatók kiválasztására nézve és a szakoktatók munka közben végzett továbbképzése terén, különösen ott, ahol hagyományos képzettségű mesterembereket alkalmaznak.

A munkanélküliség

7.6. Mivel az Európa Tanács legtöbb tagországában nagyarányú a munkanélküliség, és a börtönpopuláció tekintélyes része hátrányos helyzetű, irreális elvárni, hogy a börtönből kiszabadulók tulnyomó többségét munkába lehet állítani odakinél. A szakoktatók és tanítványaik legjobb igyekezete ellenére a munkanélküliség elkerülhetetlen lehet. A szélesebb általános műveltség vagy a szakképzés személyiségfejlesztő dimenziója ezért is igen fontos. Az elhelyezkedési lehetőségek mellett más célokat is szem előtt kell tartani. Például az önbizalom általános növelését a szakmai készségek révén, a készségek felhasználását a háztartásban, a számítógépek felhasználását szórakozásra stb. Ezekből a megfontolásokból is következik,

hogy a szakoktatás és a nevelési szektor között szoros együttműködésre van szükség, akármilyen is a szervezeti megoldás. Ebben az összefüggésben különösen tanulságos az oktatást-művelődést a munkával összekapcsoló dán projektumok tapasztalata.

A felnőttoktatás módszertana

7.7. A Bizottság elégedetten vette tudomásul, hogy az Európa Tanács Kulturális Együttműködési Tanácsa a "9.sz. projektumról" szóló jelentésében szintén hangsúlyozta, hogy a széles körű és hosszú távu munkanélküliségre Európában helyénvaló válasz lehet a felnőttoktatás vagy a közművelődés fejlesztése, összekapcsolva a gazdasági, a szociális és a kulturális haladást. A szakmai képzés céljait összekapcsolva a szélesebb nevelési célkitűzésekkel, az említett jelentés hangsúlyozta a felnőttoktatási metodológia jelentőségét, hasonlóképpen a 5. fejezetben foglaltakhoz: "minél inkább irányul az oktatás-művelődés a problémamegoldásra az öncélúan megszerzett tiszta tudás helyett, annál kézzelfoghatóbb a haszna... Az oktatás-művelődés beleszövődik egy dinamikus folyamatba... Az együttműködés és a vitakészség létfontosságú új jártasságokká váltak, felváltva a versengést, a szembenállást és az uralmat. Ezek a módszerek a gyakorlat során egyre kiforrottabbá válnak".¹³

VIII. Fejezet: Könyvtárak

Funkciók mint a társadalomban

8.1. A könyvtárak a társadalomban az oktatás-művelődés, az információ és a szórakozás forrásai, a kulturális fejlődés központjai. Az elitélteknek nyújtott könyvtári szolgáltatásoknak ugyanolyan sokféle funkcióval kell rendelkezniük, mint a modern közkönyvtáraknak, és ugyanazoknak a szakmai normáknak kell érvényesülniük bennük. Ahol csak lehetséges, a fogvatartottaknak biztosítani kell a közvetlen hozzájutást egy

külső közkönyvtárhoz, amelyet lehetőleg rendszeres időközönként meglátogathatnak. Ha erre nincs mód, gondoskodni kell róla, hogy a börtönben hozzáférhető legyen a szolgáltatások teljes skálája, és ez a fejezet azt vizsgálja, mi a teendő e lehetőség megvalósítása érdekében.

A börtönkönyvtár művelődési aspektusai

8.2. A könyvtárak értékeit és lehetőségeit gyakran alábecsülik. Művelődési funkciójuk a fogvatartottak szempontjából kettős. A könyvtárak támogatják és kiterjesztik a tanfolyamokon való ismeretszerzést azzal, hogy könyveket és más anyagokat bocsátanak rendelkezésre, és a szervezett tevékenységek helyszínéül szolgálnak. Ám a könyvtárak a nem szervezett művelődésnek is fontos forrásai a maguk jogán, és gyakran használják őket olyanok, akik nem vesznek részt más oktatási tevékenységekben vagy tanfolyamokon. A könyv a külvilágból származó dolog, amelyhez a könyvtárhasználó viszonyulhat, átfuthatja, vagy alaposabban megismerkedhet tartalmával, amikor csak akarja. A könyv kulturális eszköz, ugyanakkor valami személyes is, utat nyit egy személyes világba. A börtönkörnyezetben a magánélet megőrzésének eszköze. Amikor könyvek és más anyagok között válogathatnak egy megfelelő könyvtárban az elítélteknek csakugyan módjukban áll élni saját autonómiájukkal. Szoros együttműködésre van szükség a könyvtári személyzet és az oktatók között ahhoz, hogy a könyvtárnak mindkét aspektusa kibontakozzék. A kurzusokat például időnként a könyvtárban lehet tartani, hogy a tanulmányokhoz szükséges anyagokat bemutathassák a tanulóknak, kioktathassák őket a könyvtárhasználat módjára, ösztönözzék a könyvtárhasználatot. A könyvtár emellett bemutathatja azt is, mit tanulnak a művelődési szektor más területein.

Kulturális pluralizmus

8.3. A könyvtári szolgáltatásnak mindenkor az általa kiszolgált közönség érdeklődésén és óhajain kell alapulnia.

Az elitéltek esetében ez azt jelenti, hogy sok népszerű könyvről, magazinról, sőt képregényről, valamint más médiumokról, pl. kazettákról kell gondoskodni. Ám a jó könyvtár egyúttal arra törekszik, hogy fejlessze és szélesítse az ízlést és az érdeklődést, így a kulturális pluralizmushordozója. Általános tapasztalat, hogy a fogvatartottak érdeklődése ugyanolyan széles, mint a nagyközönségé, következésképp a könyvek és más médiumok ugyanolyan széles és színvonalas választékát kell nyújtani a börtönkönyvtáraknak is, mint ami a közkönyvtárakban megtalálható. Sőt, ezt az állományt rendszeresen meg kell újítani. A használóknak két csoportjára különös figyelmet kell fordítani a börtönökben az állomány kialakítása során.

Először: viszonylag nagy számban vannak a börtönökben olvasási problémákkal küszködők, vagy olyanok, akik nem gyakorlott olvasók. Az ilyen használók számára egyszerű könyvek, vonzó, gazdagon illusztrált könyvek, "beszélő könyvek" stb. szükségesek. Másodszor: az állománynak tükröznie kell a börtönpopuláció kulturálisan tarka összetételét, ahol erre szükség van pl. sok brit börtönben afrikai és karibi anyagot is tartanak/.

Szakmai normák

8.4. A hatékony működéshez a könyvtárat szakképzett könyvtáros bevonásával kell működtetni, aki arra törekszik, hogy a börtönkönyvtárban a szabad társadalomban megszokott szakmai normák érvényesüljenek. A börtönök és az elitéltek számától függ, hogy a börtönkönyvtáros teljes munkaidőben dolgozik-e; a lényeg az, hogy a börtönkönyvtár működtetésébe és felügyeletébe kellő mennyiségű szakértelmet vigyenek. Az ilyen személy biztosíthatja, hogy betartják-e a helyes könyvtári eljárásokat, ugyanakkor kiterjeszti a könyvtár tevékenységi körét /kiállítások, felolvasóestek stb/, a könyvek mellett más eszközöket is bevon a használatba, képes ösztönözni az eszközök intenzívebb használatát. Általában a könyvek és más eszközök

kiválogatását a könyvtáros értékitéletére kell bízni, akár csak a kinti könyvtárakban, ám a jó könyvtáros mindig sok olyan anyagot tart, amelyet a használók rendelnek. Az elitélteknek ezért biztosítani kell, hogy ugyanugy hozzájuthassanak mindenféle könyvhöz stb., és ugyanugy hozzájuthassanak katalógusokhoz és igénylési rendszerekhez, mintha nyilvános könyvtárban volnának. Ha mód van rá, az olyan technikai eszközöket, mint a komputerek, fel kell használni a börtönkönyvtárnak a nyilvános könyvtári rendszerrel való összekapcsolására. Ez megkönnyíti az elitélteknek, hogy könyveket igényeljenek a kinti könyvtárakból. A megfelelő szakmai normák érvényesítése szempontjából hasznos lehet, ha a börtönkönyvtárak szakmai normáit a könyvtárosok szakmai szervezete dolgozza ki, mint azt a Library Association megtette az angol börtönök számára. Ezek az irányelvek rögzítik az állománnyal, annak megújításával, a könyvtár berendezésével, személyi ellátottságával és használatával kapcsolatos minimális normákat.¹⁴

8.5. A szakképzett könyvtáros alkalmazásával párhuzamosan az is kívánatos, hogy az ilyen személy a nyilvános könyvtári szolgálat alkalmazottja legyen, vagy nagyon szoros kapcsolatokat tartson fenn vele, hogy a börtönkönyvtár minél jobban integrálódjék a közkönyvtári szolgáltatással. Általában az is szükséges, hogy a könyvtároson kívül egyes börtöntisztviselők vagy más kisegítő személyzet is foglalkozzék a könyvtári munkával. Elengedhetetlen, hogy ezek a tisztviselők vagy kisegítők ösztönözzék a könyvtárhasználatot az elitéltek körében és hogy megfelelő képzettséggel rendelkezzenek funkcióik ellátásához. Az elitéltek is segédkezhetnek a könyvtár működésében, és őket is ki kell képezni.

Hozzáférhetőség

8.6. Gyakran gondot okoz annak biztosítása, hogy az elitéltek kellő mértékben és rendszeresen bejuthassanak a könyvtárba. De hangsúlyozni kell, hogy akármilyen jó is egy

könyvtár állománya, értékét nagymértékben csökkenti, ha nem tud minden elítélt rendszeresen eljutni a könyvtárba, hetente legalább egyszer. Emellett a fogvatartottaknak elegendő időt kell adni, hogy nézelődjenek és válogathassanak az anyagok közt. A könyvtárlátogatás olyan tevékenység, amely megköveteli a maga helyét a börtönrezsímben - sajnos, a könyvtárnak gyakran nagyon alacsony vagy marginális a státusa. Mi több, mivel sok elítélt kulturálisan hátrányos helyzetű, gyakran idegenkednek a könyvektől, és haboznak használni a létesítményt. Lényeges, hogy különleges erőfeszítéseket tegyünk az ilyen elítéltek könyvtárnak való megnyerésére, s hogy otthon érezzék magukat a könyvtárban. A könyvekben okozott kár miatt aggodalomnak nem szabad dominálnia a működtetés során; a kinti nyilvános könyvtárakban is el kell fogadni bizonyos mértékű rongálást és veszteséget annak érdekében, hogy ösztönözzék az emberek részvételét. A teljesen "biztonságos" könyvtár az, amelyet sose használ senki.

8.7. Ha a könyvtárat olyan eleven helyé tesszük, ahol a legkülönbélebb események, felolvasások, viták, kiállítások, előadások zajlanak le, akkor egyuttal támogatjuk könyvkölcsönző stb. szerepét is. De a magas használat eléréséhez többre van szükség. A nyitvatartási időnek elég hosszúnak kell lennie ahhoz, hogy minden elítélt hetente legalább egyszer ésszerű ideig tartózkodhassék a könyvtárban. A könyvtár központi elhelyezése megkönnyíti a rendszeres hozzáférhetőséget. A Bizottság helyénvalónak tartja, hogy a börtön szabályok minden elítélt számára biztosítsák a heti egyszeri könyvtárlátogatás lehetőségét, a holland börtön szabályzat példájára. Az is fontos, hogy a fogvatartottakkal szemben kiszabott fegyelmi büntetéseknek nem szabad kiterjedni arra, hogy megfosztják őket a könyvektől /kivéve a könyvtári könyvek szándékos és komoly rongálásának esetét/.

8.8. A Bizottság szeretné hangsúlyozni azt is, hogy* az elítélteknek közvetlen hozzájutást kell biztosítani egy központi könyvtárhoz. Az a gyakorlat, hogy emeletenként vagy a börtön más alegységeiben külön-külön osztogatják szét a könyveket, nem kielégítő. Létfontossága a közvetlen érintkezés egy jó könyvtár teljes választékával a barátságos környezetben. Természetesen problémák merülhetnek fel azoknál, akiknek mozgását a börtön bizonyos részlegeire korlátozzák, mégis meg kell találni a módját, hogy az ilyen elítéltek is teljes mértékben hozzájuthassanak a könyvtárhoz. Ugyanez vonatkozik a nőkre ott, ahol a női részleg viszonylag kis szekció a tulnyomórészt férfi börtönben: ahol csak lehetséges, biztosítani kell a központi könyvtárba való bejutásukat, ami mindig többet ér, mint a lerakat.

IX. Fejezet: Testnevelés és sport

A testmozgás jelentősége

9.1. A testnevelés és sport fontos helyet foglal el az elítéltek számára nyitva álló művelődési és szórakozási lehetőségek között. Népszerűek, mert a sport mindenki számára vonzó; mert mindenki szeret "aktivan" csinálni valamit; s mert a legtöbb ember részt vehet bennük, mivel itt nincs szükség korábbi tapasztalatokra vagy tréningre /még azok is, akik nem beszélik a helyi nyelvet, különösebb gondok nélkül részt vehetnek/; és a testmozgás lehetővé teszi az elítéltek számára, hogy átmenetileg megfeleldkezzenek környezetükről.

9.2. Az Európai Börtönszabályzat szorgalmazza, hogy minden fogvatartott számára lehetővé kell tenni a rendszeres részvételt a kellőképpen megszervezett sportban és testnevelésben és hangsúlyozza, hogy e tevékenységeknek bizonyos prioritást kell biztosítani. Az Európa Tanács Sportfejlesztési Bizottságának a portugáliai Vineiróban 1986-ban rendezett szemináriumán különleges figyelmet szenteltek a fogvatartottak és a fiatalok bünczökö sporttevékenységének.

b. Szociális: abban az értelemben, hogy a résztvevő megtanuljon együttműködni másokkal, pl. egy csapat tagjaként, megtanulja elfogadni a vereséget, gyakorolja önuralmát és megküzdjön az agresszióval.

c. Reflektív /gondolkodásra készítő/: az értékekkel és normákkal való találkozás arra készíti, hogy a résztvevő elgondolkozzon rajta, miért vannak szabályok a sportban.

Közvetlen tapasztalatból megtanulja, hogy a szabályok valamennyi résztvevő érdekeit szolgálják.

E célok követése képessé teheti az elítélteket arra, hogy szabadulásuk után is sportoljanak. A sportklubok és sportszövetségek által kínált tevékenységek fontos lehetőségeket kínálnak a volt elítéltek számára ahhoz, hogy szabad idejüket alkotó módon töltsék el. Emellett ezek a tevékenységek azért is fontosak, mert pozitívan befolyásolják a büntetőintézetek atmoszféráját. A Bizottság szerint a sport és a testnevelés céljai a büntetőintézetekben ugyanazok, mint a sporté és a testnevelésé általában. Ez összhangban áll jelenléte általános tendenciájával, amely szerint a börtönben folyó oktatás-nevelés-művelődés mint egész céljai, illetve egyes elemeinek céljai, igen közel állnak mindahhoz vagy egybeesnek mindazzal, ami a szabad társadalomban érvényes. Ez a felfogásunk egybeesik az Európa Tanács "Sport Mindenkinnek!" jelszó alatt meghirdetett koncepciójával, amely szerint a sportolást és a felüdülést mindenki számára lehetővé kell tenni, aki igényli, függetlenül szociális helyzetre, eredetre vagy hátrányokra.

A minőség biztosításának módjai

9.5. Mindezek a célok csak akkor valósíthatók meg, ha számos feltétel teljesül. Ezek közé tartozik:

i. Az oktatóknak kellő szakképzettséggel kell rendelkezniük, azaz megfelelő előképzettséggel ahhoz, hogy testnevelést taníthassanak, sportjátékokat vezessenek és elítéltekkel dolgozzanak.

A Bizottságnak meggyőződése, hogy a testmozgás által kínált előnyöket nem használják ki teljes mértékben a börtönökben, ha nem szentelnek kellő figyelmet a nevelési szempontoknak és nem követnek megfelelő normákat. A biztonságos és igazán nevelő hatású testnevelési programokhoz olyan oktatókra van szükség, akiknek képesítése egyenrangú a börtönökben más tárgyakat tanító oktatókéval vagy a szabad társadalomban oktató testnevelőkével.

ii. Gondoskodni kell megfelelő létesítményekről és eszközökről /ide értve az egyéni felszerelést/.

iii. Vonzó és változatos sporttevékenységeket kell biztosítani.

iv. A sportnak és a testnevelésnek olyan helyet kell találni a börtön napirendjében, hogy ösztönözni tudjuk az elítélteket a részvételre.

9.6. Ha a célokat komolyan veszik, létfontosságú biztosítani, hogy a sportolás több legyen, mint egy-egy futball-csapat vagy röplabdacsapat összeállítása. Gondos tervezés és szervezés szükséges szakképzett instruktorok részéről. A testnevelés és a sporttevékenységek börtönbeli színvonalának emeléséhez számos stratégia kínálkozik:

i. Be lehet vezetni az elítélteket számukra új sportágakba /pl. úgy, hogy rövid tanfolyamokat tartunk/.

ii. Be lehet vonni a fogvatartottakat a testnevelés és a sport megszervezésébe, ami fejleszti felelősségérzetüket:

iii. Ösztönözni lehet a kapcsolatot a helyi közösség sportszervezeteivel.

iv. A sportprogramokat a kábitószeresek igényeihez lehet szabni.

v. Aktívan be lehet vonni a börtöntisztviselőket e tevékenységekbe, miután megkapják a megfelelő kiképzést.

9.7. Miközben a Bizottság hangsúlyozta a szakmai színvonal jelentőségét a testnevelésben, tudatában volt annak, hogy számos börtöntisztviselő sport iránti érdeklődése és jártassága értékes erőforrás, amelyet fel kell használni. Javasoljuk, hogy a testnevelő oktatók adjanak iránymutatást arra vonatkozólag, mi a megfelelő és biztonságos sportjáték és testmozgás, amely a börtöntisztviselők irányítása mellett is folyhat pihenőidőben vagy a sportra szánt időszakokban. Lényegesen kibővíthető az ilyen tevékenységek köre, ha a tisztviselők megkapják a kellő kiképzést.

Interakció a társadalommal

9.8. Mint általában a kulturális tevékenységek, a sport igen hasznos eszköz lehet a börtön és a társadalom közti interakcióban. Kíváncsú, hogy az elítéltek kimenőt kapjanak és részt vehessenek kinti sporteseményekben, csatlakozhassanak klubokhoz. Ahol ezt nem engedik meg, kinti csapatokat és egyéneket ösztönözni kell, hogy sportoljanak együtt a fogvatartottakkal a börtönben.

A nyitott börtönök gyakran kitűnő nevelési eredményeket érnek el azzal, hogy olyan sporttevékenységeket szerveznek az elítéltek számára, mint az evezés, természetjárás, uszás, motorbiciklizés, biciklizés stb. Az ilyen tevékenységek különösen vonzóak és hasznosak a fiatal bűnelkövetők körében: felkelik kalandvágyukat, gyakran e fiatalok számára újszerű módon, konstruktív csatornába terelik energiájukat.

Különleges formák

9.9. A Bizottság hangsúlyozni kívánja a fogvatartottak néhány sajátosságát, amely különleges válaszokat és alkalmazkodást kíván a testnevelés és a sport szervezőitől. Az Európa Tanács Sportfejlesztési Bizottságának említett portugáliai konferenciája rámutatott a következőkre, amelyekkel a Bizottság egyetért:

"A büntetőintézetekben a testnevelés és a sport folyama-
ta, maga a tevékenység és a részvétel a fontos cél;
az eredmény - vagyis a jó teljesítmények elérése - a
legtöbb esetben másodlagos, hiszen az elítéltek a mult-
ban gyakran voltak vesztesek. Az elítéltek és a fiatal-
koru bűnelkövetők státusának és körülményeinek különbsé-
gei - konkrétan, ami az ítéletek hosszát illeti; álta-
lában alacsony életkoruk és iskolázottságuk, származá-
suk, gyakran gyöngye egészségi állapotuk - megkövetelik,
hogy a testnevelési és sportprogramok szervezését, ok-
tatását igazítsák hozzá ezekhez a változatos körülmények-
hez és változatos motivációkhoz, s hogy gyakran egyének
vagy nagyon kis csoportok számára tervezzenek.
/Maguk a tevékenységek - ide tartozhat mindenfajta sport
- elvileg természetesen nem szorulnak módosításra./
Ám a sajátosságok figyelembevétele fokozottabban vonatko-
zik a női elítéltekre és a rövid börtönbüntetésre ítélt
fiatal bűnelkövetőkre."

X. Fejezet: Kreatív és kulturális tevékenységek

Kreativitás

10.1. Az alkotás szükséglete vagy vágya megvan min-
den emberben. Sokféle területen megnyilvánulhat - főzés,
sport, munka, emberi kapcsolatok stb. Gyakran azonban
a kreativitás rejtett, fejletlen marad az emberekben.
Néha az emberek maguk sincsenek tisztában saját képessé-
geikkel. A kreativitást olykor elfojthatják, és sajnós
az oktatási-nevelési rendszer, amelynek elő kellene
segítenie kibontakozását és fejlődését, éppenséggel el-
fojtásának eszköze lehet. Gyakran megesik az is, hogy
a kreativitás destruktív vagy társadalomellenes irányokba
fordul és a börtönbe került emberek jó részénél ez az
eset áll fenn.

Kulturális tevékenységek

10.2. A művelődés mindig valamiképpen utat nyit a kreativitásnak. Ebben a fejezetben a művészeti tevékenységeket vizsgáljuk meg, amelyek különleges szerepet játszanak a törekvés felszabadításában, továbbá a művészetek által kínált tanulási lehetőségeket. Kétfajta tevékenységgel foglalkozunk: /a/ olyan projektumokkal, amelyek az elitáltak aktív részvételére épülnek, mint például a képzőművészeti tevékenység, színjátszás, írás, tánc, fényképezés, videofelvételek készítése - ezeket a Bizottság "kreatív tevékenységeknek" nevezi; és /b/ passzívabb eseményekkel, mint a filmek megtekintése, előadások, koncertek, színházlátogatások, amelyeket "kulturális tevékenységeknek" nevezünk. Természetesen ez a megkülönböztetés meglehetősen önkényes, és a passzív-aktív különbségtétel nem mindig indokolt. Itt kényelmi szempontok magyarázzák, s hogy hangsúlyozzuk az aktívabb médiumok fontos minőségi különbségeit. Ahol az elitáltak részvétele intenzív, ott a művészeti tevékenységek nevelő és rehabilitációs ereje sokkal nagyobb.

10.3. A nagyobb aktivitást igénylő "kreatív tevékenységek" hangsúlyozása nem jelenti a passzívabb "kulturális tevékenységek" lebecsülését. Voltaképpen mindkettő fontos támogatást jelenthet, és ösztönözheti a másikat. Például ha valaki színjátszó körben játszik, a szerzett tapasztalatai fölkelthetik érdeklődését, hogy megnézzzen más előadásokat, amelyek alapján csiszolhatja színészi képességeit. Ugyanez vonatkozik a zenére, a videozásra, a képzőművészetekre stb. A fogvatartottak kulturális tevékenységeiben való részvétele fokozható, ha bevonják őket az események megszervezésébe, a filmek, a művészek stb. kiválasztásába. A két forma egymást kiegészítő jellegét a kreatív tevékenységek alábbi tárgyalása során mindvégig szem előtt kell tartani.

A ki nem bontakozott tehetség a börtönökben

10.4. A börtönökben dolgozó oktatók és nevelők igazán tisztában lehetnek vele, milyen hatalmas mennyiségű ki nem bontakozott tehetség és kreativitás található az elítéltek körében. A felnőttoktatók különleges feladata elsősorban az, hogy segítsék az elítélt-tanulókat felismerni magukban, majd fejleszteni ezeket a kiaknázatlan erőforrásokat. Fontos, hogy a művészeti tanulási lehetőséget mindenkinek megadjuk, még ha azokat néhányan kezdetben elutasítják is. A Bizottság derűlátóan ítéli meg a kreatív tevékenységek vonzerejét az elítéltek számára, tisztában van a kifejtés-lehetőségeivel, de sok függ az érintett művészek és oktatók magatartásától és rátermettségétől.

10.5. Két tényező nagymértékben közrejátszik abban, hogy a kreativitás alulfejlett a börtönökben. Először is, amint azt a 4. fejezetben jeleztük, sok elítéltnak nemigen nyílt módja tanulásra a multban, és sok más szempontból is hátrányos helyzetűek lehetnek. Másodszor, alapos okunk van arra, hogy a bűnöző magatartás egy részét "tévuttra csuszott" kreatív energia megnyilvánulásának tartsuk, erőteljes individualitásnak, amely nem talált magának konstruktívabb csatornát. Jimmy Boyle például, aki korábban erőszakos bűnöző volt Skóciában, így irt arról, mit jelentett számára a szobrászattal való megismerkedés a börtönben:

"Elkezdtem minden energiámat ebbe az új kifejezési formába önteni és valósággal megsemmisítettem az a hatalmas érzelemhullám, amely előtört, valahányszor befejeztem egy-egy szobromat. Csakis ahhoz volt hasonlítható, amit akkor éreztem, amikor diadalt arattam a multban valami verekedésben, vagy valami módon tuljártam a rendszer eszén. A különbség annyi volt csupán, hogy noha most is ugyanazt az energiát használtam, éreztem, hogy ugyanolyan agresszív vagyok, de most egy tárgyat alkotam, amely fizikai szimbólum volt, mégis tökéletesen elfogadható a társadalom számára.

Csodálatosan termékeny voltam, és a legtöbb munkám a lelkem önkifejezése volt, a benne rejlő fájdalomé, dühé, gyűlöleté, szereteté, kétségbeesése és félelemé. Ez rendkívül fontos volt egyénileg számomra, mert lehetővé tette, hogy megőrizzem mindezt a sok mély érzelmet, csak más csatornába irányítva - a szobrászat terén."¹⁵

10.6. Jimmy Boyle esete természetesen kivételes, mind ami bűnöző multját, mind pedig ami későbbi művészeti és írói tevékenységét illeti. Mondandójának lényege azonban érvényes lehet mindazok számára, akik börtönbe kerülnek, ha kevésbé látványosan is. Jóllehet a változás sokuk számára kevésbé hirtelen, mindamellett nem kevésbé fontos. Sokan csak azért kezdenek a művészetekkel foglalkozni, hogy vigaszt találjanak, elűzzék az unalmat vagy hogy csináljanak valamit a semmittevés helyett, de ez az impulzus idővel igen pozitív változásokhoz vezethet. Más előnyöket is meg lehet említeni: a kreatív vagy művészeti tevékenység nagymértékben segítheti az emberek érzelmi fejlődését, lehetővé teszi az önkifejezést és az érzelmek feltérképezését elfogadható és másokat nem fenyegető módon. Eszközt is kínál, melynek révén az egyének megtanulják az önfegyelmet, s hogy miképp lépjenek interakcióba másokkal, megtanulnak team-munkában együtt dolgozni.

A művészetek vonzereje

10.7. Minthogy ezek a tevékenységek kötetlen természetűek és a választás elemét kínálják a résztvevőknek, sok olyan elitelt számára is elfogadhatók és vonzóak, akik egyébként idegenkednek a művelődéstől. Maradhat ugyan bennük bizonyos idegenkedés a művészetek irányában, de az oktatóktól és a vezetőktől kapott ösztönzés segíthet ezt leküzdeni. Általában az a tapasztalat, hogy kreatív tevékenységek a testnevelésben és a sporthoz hasonlóan alacsony részvételi küszöbvel rendelkeznek és a fogvatartottakat könnyen motiválni lehet a részvételre. Amellett e tevékenységek nem függenek feltétlenül a helyi nyelv ismeretétől.

A kifejezés szabadsága

10.8. Az a legfontosabb, hogy a résztvevők a bevett művészeti konvenciók keretein belül maximális kifejezési szabadsággal rendelkezzenek. Ez azt jelenti, hogy meg kell engedni az ellenséges és negatív érzelmek kifejezését is, amelyekre Jimmy Boyle is utalt. Ha nem kapják meg ezt a szabadságot, akkor a fogvatartottak esetleg nem tudnak nyíltan viselkedni, gyanút fognak, hogy a felkinált lehetőségek manipulativak. Mi több, az igazi rehabilitáció, abban az értelemben, hogy az elítéltek maguk válasszanak úgy, hogy új irányba fordítják energiáikat és életüket, csak a választási szabadság feltételei közt történhet meg, amikor szabadon feltérképezhetik érzelmeiket, élményeiket és meghatározhatják önmaguk számára, "hol állnak". A valóban független választás nagyobb valószínűséggel biztosítható olyankor, ha a kreatív tevékenységet a börtönrendszeren kívüli művészek vagy oktatók patronálják. Különösen a művészek gyakran reményteli és ösztönző hangulatot hoznak magukkal. Ahol csak lehetséges, magát a tevékenységet is a börtönön kívül kell megszervezni, erősítve a kapcsolatokat a társadalommal és az olyan köteteléseket, amelyek szabadulás után is ápolhatók.

Demokratizmus és kulturális sokféleség

10.9. Lényeges a demokratikus megközelítés. A fogvatartottak irányában követett kulturális vagy művészeti politikának célja a lehető legtöbb résztvevő bevonása legyen, és ne a különösen tehetségesek felkarolása. Nem szabad a többségi kultúra képviselőinek csoportját előnyben részesíteni. A multikulturális megközelítés sokat tehet a megértés terjesztéséért, a faji és kulturális előítéletek megszüntetéséért. Helyénvaló lenne egy "művészeteket mindenkinek" programot meghirdetni a börtönökben a "sport mindenkinek" koncepcióval párhuzamosan.

Interakció a társadalommal

10.10. A sikeres politika néhány más előfeltételét is hangsúlyoznunk kell. Magas színvonalu művészi tevékenység az elítéltek tekintélyes hányada részéről nem valósítható meg anélkül, hogy a börtönrezzsim jelentős időt, teret és erőforrásokat ne szentelne a célnak. Jóllehet a pihenőidő is nyújt bizonyos lehetőséget, a komolyabb politika mozgósítja az egész börtönnevelési szektort és lehetővé teszi, hogy a munkaidőnek legalább egy részét átcsoportosítsák a művészeti tevékenységek javára. Ennél is fontosabb, hogy a külső kulturális és művészeti tényezőket jelentős mértékben bevonják: kinti írók és zenészek működjenek együtt börtönbeli írókkal és zenészekkel: hivatásos színészek együtt lépjenek fel elítéltekkel /pl. színésznők vállalják a női szerepeket a darabokban a férfi börtönökben és megfordítva/; művészek vezessék az alkotóköroket stb. Irországban például a Művészeti Tanács szervezi a börtönök művészeti köreit. Ezekben hivatásos írók és művészek együttműködnek szépirodalommal és képzőművészetekkel foglalkozó elítéltekkel.

XI. Fejezet: A szociális nevelés

A szociális nevelés koncepciója

11.1. A szociális nevelést konkrétan nem említették meg a Bizottság feladatmeghatározása során, mindazonáltal igen fontos területnek tartottuk. Ez a kifejezés bármely oktatási-nevelési-művelődési tevékenység leírására szolgál, amelynek célja segíteni az embereket abban, hogy boldoguljanak a szabad társadalomban. Különösen fontos azok számára, akik peremhelyzetbe sodródtak vagy gyengék a társadalomban, mint az sok bűnelkövető esetében fennáll már a börtönbe kerülésük előtt.

A társadalomból való eltávolításuk és a bebörtönzés élménye elkerülhetetlenül fokozza elidegenedésüket, tehetetlenségüket általában a társadalommal szemben. A kreativitáshoz hasonlóan a szociális nevelésre is érvényes, hogy többé-kevésbé mindenfajta művelődési tevékenységben megtalálható. Van azonban a művelődésnek egy olyan konkrét területe, amely kifejezetten azt szolgálja, hogy felruhazza a tanulókat olyan készségekkel, magatartásformákkal és információval, amelyek képessé teszik őket arra, hogy teljesebben és alkotóbb módon éljenek a szabad közösségben, és ezzel foglalkozik ez a fejezet.

11.2. A "szociális nevelés" kifejezést szívesebben használjuk olyan más terminusok helyett, mint a "szociális és élet-készségek" vagy "szociális tréning", mert az egész személyiség általános nevelésére összpontosít, és hiányzik belőle a "magatartásmódosítás" képzete, amely a többi kifejezésben sejlik. Néhány oktatási megközelítés a kelletténél jobban hangsúlyozhatja az alkalmatlanságot, és nem ismeri el kellőképpen a tanulók pozitív lehetőségeit és kreativitását. A szóban forgó oktatás-nevelés célja a személyes fejlődés: az, hogy képessé tegyük a tanulót a fokozottabb uralomra életének bizonyos aspektusai felett. Ha az emberek nagyobb mértékben tudnak uralkodni életük valamely területe felett, vagy nagyobb felelősséggel tudják azt kezelni /pl. étrend, szexualitás, egészségi állapot, gyermekek megértése/, ez pozitív hatást gyakorol életük más területeire is, pl. fokozódik önbecsülésük és önbizalmuk. Feltétlenül el kell kerülni a negatív kérdések túlhangsúlyozását /pl. ital- vagy kábító-szer-probléma, társadalmi "készségek" hiánya/, mivel ez csak erősítheti a tanulók kudarc-érzetét - hacsak maguk az elítéltek nem kérik, hogy foglalkozzunk ezekkel a gondokkal.

A személyzet különféle csoportjainak bevonása

11.3. A szociális nevelés nem az oktatók és a nevelők kizárólagos ügye.

A szociális munkások, pszichológusok, terapeuták is foglal-
koznak vele, sőt általában valamennyi börtöntisztviselő.
Hogy ki viseli a fő felelősséget a szociális nevelésért, az
országoként változik. A képet tovább bonyolítja, hogy na-
gyok a különbségek az egyes országok között abban a tekintet-
ben, mit értenek börtönnevelésen. Az új latin nyelvű orszá-
gokban például ezt rendkívül szélesen értelmezik, és ide
sorolnak minden olyan tevékenységet, amelynek célja az eli-
téltek rehabilitációja vagy függetlenségük növelése.
Luxemburgban nincs börtönnevelési szektor vagy ilyen szolgál-
lat, bár a szociális szolgáltatási szektor felügyelete alatt
széles körű oktatási-nevelési tevékenység folyik. Akármilyen
azonban a szervezeti megoldás, a lényeg az, hogy szociális
nevelésre vagy szocio-nevelési tevékenységre szükség van.
Az ilyen tevékenység ott a legsikeresebb, ahol a börtönben
dolgozó valamennyi szektor igyekszik összehangolni munkáját
a többiével. Mi több, a lehetőségek felkutatása és kihaszná-
lása, hogy az elítélteket minél hatékonyabban felkészítsék
a szabadulásra, kitűnő eszköze lehet a személyi állomány
különböző csoportjai egy cél irányában történő mozgósításá-
nak.

Információval való ellátás

11.4. A legalapvetőbb szinten a szociális nevelésnek
biztosítani kell, hogy az elítéltek rendelkezzenek mindazon
információval, amelyre szükségük lehet a társadalomba való
visszatéréskor. Az igényelt információ egyénenként különbö-
zik, de ide tartozhatnak a következőkre vonatkozó ismeretek:
álláslehetőségek, munkanélküliség, lakáshelyzet, közlekedés,
szociális segélyek, egészségügyi és oktatási szolgáltatások
a szabad társadalomban, pénzzel való gazdálkodás stb. A
könyvtárak tárházai lehetnek az ilyen jellegű, könnyen hozzá-
férhető formában kínált információknak.

Érzelmi és magatartási kérdések

11.5. Még az imént említett tárgykörök esetében is az igények ritkán korlátozódnak a pusztán információszerzésre. Az elitélteknek gyakran szükségük van rá, hogy feltérképezzék egy-egy kérdés emocionális mélységeit, elemezzék a kérdéssel kapcsolatos magatartásokat. Például az elhelyezkedéssel vagy a munkanélküliséggel kapcsolatos élményeik elemzését igényelhetnek, figyelmet érdemelhet az állástalanság által gyakran kiváltott depresszió. Az ilyen érzelmi dimenziók még fontosabbak más típusú problémáknál, például amelyekben az emberi kapcsolatok és az identitás kérdései kulcsszerepet játszanak, habár ilyenkor is szükség lehet konkrét információra: pl. családi kérdések, szexualitás, gyermekgondozás, erőszak és önérvényesítés, a feszültségekkel való birkózás stb. Maguknak az elitélteknek kell megválasztaniuk, hogy milyen kérdésekkel foglalkozunk, és az e területeken indított tanfolyamokon való részvételnek teljesen önkéntesnek kell lennie. Az elitélt-tanulók gyakran csak akkor ébrednek rá, hogy szükségük van konkrét készségekre, miután megvizsgáltunk ilyen területeket és ennek megfelelően jelzik igényeiket: pl. hogy miképp képviseljék saját érdekeiket és fejtsék ki nézeteiket anélkül, hogy agresszívok lennének, hogyan pályázzanak munkahelyekre vagy szociális juttatásokra, hogyan küzdjenek meg alkohol- vagy kábítószer-problémákkal. Gyakran jelzik igényeiket a háztartásvezetéssel kapcsolatban - mi kell az önálló életvitelhez, főzés, barkácsolás stb. -, de magatartásbeli kérdések az olyan problémákkal kapcsolatban, mint a szexuális szerepek vagy magányosság szintén felmerülnek.

Norvég tanfolyam

11.6. Norvégiában háztartásvezetési tanfolyamokat szerveznek az elitéltek számára. Hasonló kurzusok és tevékenységek megtalálhatók más országokban is.

A norvég tanfolyam középpontjában az a probléma áll, hogy sokan szűkös anyagi lehetőségekkel kerülnek ki a börtönből, nincs állandó lakásuk, és bizonytalan szociális feltételek között kezdik újra életüket, így aztán a kiegyensúlyozottabb szociális körülmények megteremtése gyakran hosszabb időt vesz igénybe. A tanfolyam az intézeteken belül folyik, 120 órát tart, célja a letelepedés megkönnyítése odakint. Igyekszik segítséget nyújtani az egyénnek mindennapi élete megszervezéséhez. Elméleti és gyakorlati ismeretek nyújtása révén megpróbálják fokozni a megértést egy elfogadható életmód iránt olyan területeken, mint a táplálkozás, a higiénia, a pénzbeosztás és a társadalmi kapcsolatok. Az eredmények pozitívak: a tanfolyam résztvevői érdekesnek és tanulságosnak tartják az oktatást, kielégítőnek az egyensúlyt az elmélet és a gyakorlat között. A főzési ismeretek a kurzus legnépszerűbb része, a férfiak nagyon kedvelik, miután leküzdik kezdeti idegenkedésüket. A kurzus egyik legnehezebb része megértetni a tanulókkal a pénzügyi tervezés fontosságát: igen szűkös költségvetéssel kell dolgozniuk, hogy olyan tapasztalatokat szerezzenek, amelyek valósághűen tükrözik a szabadulás utáni körülményeiket. Egy-egy csoport 3-5 főt foglal magában, ami jó alap a bizalom és biztonság légkörének megteremtéséhez.

A szabadonbocsátásra irányultság

11.7. Általánosságban szólva, a fogvatartottak szabadulásra való felkészítése viszonylatában két koncepciónak kell érvényesülnie: az egész rezsimnek azonos irányban kell hatnia - a szabadulás irányába, kifelé, előretekintő módon; és szükség van konkrét kurzusokra. Ez a két elem kiegészíti egymást, és létfontosságú. Ha a szabadulásra való felkészítés kizárólag valamiféle tanfolyamból áll, és az elítéltek, illetve a nevelési szektor idő- és energiaráfordításait nem támasztja alá ebben a szellemben az egész börtönrezsim, akkor a tanfolyam csupán szimbolikus, és hatástalan marad. A börtönök általános kulturájának és légkörének együttesen a szabadulásra

való felkészítés irányában kell hatnia, ha azt akarjuk, hogy bármely tanfolyam sikeres legyen. Hasonlóképp, ha a börtön igyekszik ugyan a szabadulásra való felkészítés szellemében hatni, ám nem szervez konkrét foglalkozásokat, sok elítéltnél megmaradnak a problémák, amelyekkel nem foglalkozik senki. A hatékonyság és az eredményesség érdekében tehát mindkét mozzanatra szükség van. A rövid és a hosszú börtönbüntetésre ítélték szabadulásuk előtti igényei természetesen sok szempontból különbözhetnek. A hosszú börtönbüntetésre ítélték esetében a feladat elősegíteni a tág értelemben felfogott alkalmazkodást. A rövid időre ítéltéknél az erőfeszítéseket arra kell összpontosítani, hogy megőrizzük az illető rendelkezésére álló lehető legtöbb kinti segélyforrást. A szabadulásra felkészítő kurzusok egyik jó példája, amelyet Angliában szerveznek a rochesteri fiatalokruaknak. Ez kéthetes, teljes munkaidőben zajló kurzus, amely "csoportfejlesztési" módszeren alapul, de szerkezete öt programcsomagból áll, amelyek mindegyike a fiatal felnőtt életének más-más aspektusával foglalkozik: szociális helyzet /pl. szexualitás, kocsmába járás, hogyan kezeljük a kritikát/, munkahelyek és állástalanság, háztartásvezetési ismeretek, autoritás, lakás és egészség.

Társadalmi ismeretek

11.8. További eszköz, amellyel elősegíthető az elítéltek társadalomba való integrációja, az olyan tantárgyak oktatása, mint a társadalmi ismeretek és a szociológia. Ezek elősegíthetik, hogy az emberek megértsék szélesebb társadalmi környezetüket, és különösen fontosak, ha tekintetbe vesszük, milyen gyakori a többszörös elidegenedés a fogvatartottak körében a társadalomtól. Az ilyen tanulmányok bármivel foglalkozhatnak attól kezdve, hogy hogyan szavazzunk, az olyan társadalmi kérdések vizsgálatáig, mint a környezetszennyezés, vagy a társadalom elméleti analízise vagy kritikája.

De akármilyen szinten folynak is az ilyen tanulmányok, a résztvevőknek meg kell engedni, hogy fenntartsák kritikus nézőpontjukat a társadalommal szemben, ha úgy kívánják. A lényeg az, hogy lehetőséget kapnak a társadalom iránti magatartásaik elemzésére és kifejezésére oly módon, amely nem önpusztító és társadalmilag nem káros. A helytörténet, különösen az elítéltek szülőhelyének vagy lakóhelyének közelmúltja szintén lehetőségeket kínál a társadalomhoz való viszonyuk formálására és azonosságtudatuk csiszolására. Különösen akkor, ha az ilyen studiumok keretein belül az egyszerű emberek életstílusát tanulmányozzák, ha mindezt össze lehet kapcsolni a tanuló saját emlékeivel. Az Írországból és Nagy-Britanniából "helyismereti publikációk" néven ismert anyagok, amelyek ilyen helyi visszaemlékezéseket tartalmaznak, hasznosan ösztönözhetik az ilyen tanulmányokat. Különösen értékes lehet az elítéltek azonosságtudatának megerősítése bizonyos helyi környezettel /vagy etnikai csoporttal/ ily módon, mert önképük gyakran szoros kapcsolatban áll bűnöző múltjukkal. A fogvatartott, különösen a fiatal elítélt, gyakran szeret úgy tekinteni magára, mint minden hájjal megkent tolvajra vagy mindenkinél erősebb maffiózóra, így aztán az alternatív önkép kialakításához nyújtott segítség rendkívül pozitív hatású lehet.

Rugalmas metodológia

11.9. Az emocionális és magatartásbeli tanulás központi szerepe meghatározott módszertani követelményeket támaszt. A tantervet a tanulók által felismert igényekre kell alapozni, nem arra, hogy az oktató milyen ismereteket óhajt közvetíteni.

Az oktatónak szituációkat kell teremtenie /szerepjátékok, esettanulmányok, viták stb. révén/, amelyek lehetővé teszik, hogy a tanulók aktív úton tanuljanak, s ne pusztán befogadói legyenek a mások által értékelt információknak.

A csoportmunka gyakran értékes eszköz lehet a tanár számára, ha jártas az ilyen módszerekben, bár a bonyolultabb vagy terápiás csoportmunkát kifejezetten nem ajánljuk itt, hacsak nem pszichológus vagy más szakképzett személy az oktató. A szerepjáték vagy a video-tréning nagyban hozzájárulhat a szociális neveléshez, különösen alkalmasak megtanítani a résztvevőket arra, hogyan kezeljenek nehéz szituációkat vagy hogyan alakítsák magatartásukat bizonyos kérdésekkel kapcsolatban. A legtöbb tanfolyamnak javára válik a külső emberek bevonása - önkéntes testületek tagjaira vagy konkrét ismeretekkel, készségekkel rendelkező emberekre gondolunk. Különösen hasznos lehet a szabadulásra való felkészítő tanfolyamon a sikeresen beilleszkedett, volt elítéltek meghívása. Tanulságos, ha beszámolnak tapasztalataikról. Jóllehet ennek kivitélése biztonsági problémákkal járhat, talán a volt elítéltek tapasztalatai, tudása és készségei nyújthatják a legtöbbet a fogvatartottaknak ahhoz, hogy szabadulásuk után sikerrel küzdjenek meg a nehézségekkel.

Alkalmazási lehetőségek a börtönön belül

11.10. Jóllehet e fejezetben a szabadonbocsátásra való oktatást-nevelést állítottuk a középpontba, a javasolt ötletek tekintélyes része már a börtönben hasznára lehet az elítélteknek. Ez vonatkozik mindarra, ami által az elítéltek fejleszthetik felelősségérzetüket, függetlenségüket vagy autonómia iránti vágyukat, vagy ami által csökkenthetik a bennük meglévő feszültségeket vagy más módon ellensúlyozhatják a börtönélet negatív hatásait. Természetesen a falak mögötti élet nincs teljesen elvágtva a társadalomtól, és sok kinti probléma odabenn is jelentkezik. Például a rasszizmus és a szexuális elnyomás kérdéseivel éppúgy foglalkozni kell a börtön falain belül, mint odakinn.

XII. Fejezet: Kapcsolat a börtönön kívüli és a börtönön belüli oktatás-művelődés között

12.1. E jelentés központi mondanivalója, hogy az elítéltek számára nyújtott oktatásnak-művelődésnek minden vonatkozásban legalább ugyanolyan színvonalasnak kell lenni, mint a szabad társadalomban folyó színvonalas felnőttoktatásnak. Ebből következik, hogy ha a társadalomban hatékonyan működik a felnőttoktatás /mint például a skandináv országokban/, akkor legcélszerűbb, ha az elítéltek napközben kijárnak a börtönből, hogy részt vegyenek az oktatásban. Ha ezt nem engedélyezik, akkor a börtönben folyó oktatást szorosan össze kell kapcsolni a kintivel - az oktatás-művelődés a szabad társadalom részvételének fontos terepe kell hogy legyen. A társadalom oktatási-művelődési szerveinek az elítéltekkel való foglalkozásba való bevonása számos előnnyel jár, ezekről másutt már szoltunk jelentésünkben, de az egyik legfontosabb előny az a tény, hogy minél inkább képviselnek "külső" szerveket az oktatási-művelődési szolgáltatások, annál elfogadhatóbbak az elítéltek számára.

Oktatás-művelődés a börtönön kívül

12.2. Az egyes országok közt nagyok a különbségek börtönrendszereik "nyitottsága" és a kinti oktatásban-művelődésben való részvétel céljából engedélyezett napi kimenők tekintetében. A Bizottság mégis úgy ítéli meg, hogy általában a börtönön kívüli oktatásban-művelődésben való részvétel engedélyezése a legjobb megoldás. Több okból ajánljuk ezt az utat. Először is, a Dániában és másutt végzett felmérések bizonyítják, hogy amikor az elítélteket kiengedik a kinti oktatásba-művelődésbe, csökken visszaesésük valószínűsége. /Erről bővebben alább, a 12.4 pontban./

Másodszor, a kinti tanulási lehetőségek rendszerint jóval szélesebbek, ennek különösen a kis börtönök esetében van jelentősége. Harmadszor, az elítéltek nagyobb valószínűséggel folytatják a tanulást-művelődést szabadon bocsátásuk után, ha korábban a szabad társadalom intézményeiben művelődtek.

12.3. A külső oktatás-művelődés kulcsfontosságú tényezője, hogy sokkal nagyobb az esély a "destigmatizációra". Odakinn az elítélt tanuló sokkal nagyobb valószínűséggel javíthatja az önmagáról alkotott képet. Amikor csak egy vagy két elítélt található az oktatásban-művelődésben részt vevő számos "normális" ember között, a kimenővel rendelkező fogvatartottak sokkal inkább tartják magukat "diákoknak", mint "elítélteknek". Ily módon személyiségük pozitív vagy konstruktív elemei ösztönzést kapnak, és ez alapul szolgál a sikeres oktatási-művelődési erőfeszítéshez, valószínűleg rehabilitációjukhoz is.

12.4. Érdekes tanulságokkal járt egy dán felmérés, amelyet Bjorn Holstein végzett a Koppenhágai Egyetemen a "Skadhauge terv" néhány hatásáról. Ez a program 1975-ben kezdődött, hatásaként egyebek között több elítélt vett részt oktatásban-művelődésben börtönbüntetése alatt, és nőtt az ilyen célú kimenővel rendelkező elítéltek száma is. A vizsgálat megállapította, hogy a börtönben tanuló-művelődő elítéltek körében nem csökkent lényegesen a visszaesés. Mindamellettt lényeges különbséget találtak a külső oktatásban-művelődésben való részvétel és a visszaesés rátájának csökkenése között. A vizsgálat azt is megállapította, hogy a kinti oktatási-művelődési intézmények rendes látogatóit nem befolyásolta hátrányosan a néhány "kivülálló" jelenléte.

Oktatás-művelődés a szabadon bocsátás után

12.5. Az oktatási szakembereknek szembe kell nézniük azzal a kérdéssel is, hogy az oktatásban-művelődésben részt vett elítéltek szabadulásuk után is részt tudjanak venni az

ilyen tevékenységekben. A folyamatosság biztosítása számos problémát vethet fel. Sok függ a kinti oktatási-művelődési lehetőségektől, különösen hogy a fogvatartott leendő lakhelyén milyenek a lehetőségek. Egy tanácsadó hálózat, amely oktatási-művelődési tanácsokat és pártfogást kínálhat a szabadulóknak, szintén fontos. A tapasztalat azt mutatja /különösen néhány angol vizsgálat szerint/, hogy a börtönből szabadultaknak nagymértékű személyes támogatásra van szükségük, ha sikeresen végre akarják hajtani az ugrást a börtönön belüli oktatásból-művelődésből a börtönön kívülibe.¹⁶ Ez a támogatás több okból kulcsfontosságú: számos elítélt negatív tapasztalatokkal rendelkezik korábbi iskolázási-művelődési kísérleteivel kapcsolatban, és a volt elítélteknek a szabadulás utáni időszakban sok más gonddal is meg kell küzdeniük. Eltérőek a vélemények arról, hogy a börtönhatóságoknak vagy az oktatási-művelődési szervezeteknek a feladata-e a létfontosságú támogatás nyújtása, de a lényeg az, hogy akármilyen költséges, szervezett támogatásra van szüksége a volt elítélteknek a szabad társadalom oktatási-művelődési lehetőségeibe való bekapcsolódáshoz, hogy ez hatékony legyen. Sok minden arra vall, hogy szervezett támogatás nélkül e bekapcsolódás esélye elég alacsony.

12.6. A Bizottsághoz eljuttatott egyik norvég felmérés megállapítja, hogy sok fogvatartott, aki a börtönben részt vett oktatásban-művelődésben, nem tud sikeresen átlépni odakinn a rendes intézményekbe. E helyzet orvoslása céljából Norvégiában több helyütt kiegészítő-utógondozó kurzusokat indítottak. A résztvevők száma alacsony, akárcsak a börtönökben, 4-6 diák tanul együtt, ami meghitt, biztonságos környezetet teremt, és azt a lehetőséget, hogy a börtönből az elítélt közvetlenül ebbe az utógondozói oktatásba-művelődésbe kerüljön. Másik uttorő jellegű kísérlet Norvégiában az un. Rogalant-projektum. Itt 260-280 elítéltet tartanak három börtönben. A program 1985-ben indult, célja az, hogy a börtönben kapott oktatást-művelődést kinti programokkal toldják meg, amelyek biztosítják a könnyű átmenetet a rendes kinti

oktatási-művelődési tevékenységekhez vagy a munkába álláshoz. Másik célja az volt, hogy kialakítsák a hatékony együttműködést a börtönökben és a börtönökön kívül működő oktatási-művelődési szervek között, s az előzetes értékelés szerint ez sikerült. Korábban minden szerv külön dolgozott a maga programja szerint és egy-egy elítéltnak egyszerre több programhoz kellett alkalmazkodnia. Ez az erőforrások pazarlásával járt és megnehezítette a résztvevők helyzetét. Az illetékes szervek most együttműködnek, kicserélik információikat, átgondoltabban és hosszabb távra terveznek, mint azelőtt. Az elítélteket bevonják saját oktatásuk-művelődésük megtervezésébe mind a börtönön belül, mind azon kívül.

12.7. Noha a szabadulás utáni oktatás-művelődés folyamatosságát sok olyan tényező befolyásolja, amelyre a börtönhatóságnak nincs befolyása, bizonyos kérdésekre hatást gyakorolhat. Utaltunk már rá, hogy ha az oktatást-művelődést a büntetőintézeteken kívül szervezik meg, akkor a folyamatosság sokkal valószínűbb. Ez akkor is így van, ha az elítélt szabadulása után más lakóhelyre költözik. Könnyebb az elítéltnak áthidalni a szakadékokat egy külső oktatási-művelődési intézmény és egy másik ugyanilyen intézmény között, mint a börtönbeli oktatás-művelődés és az odakinti között. Segíthet azonban, ha a kimenővel rendelkező, tanulni-művelődni kijáró elítélteket a lakóhelyükhöz közel fekvő börtönben helyezik el, hogy ismerős környezetben folytathassák tanulmányaikat börtönbüntetésük letöltése után.

Oktatás-művelődés a börtönben

12.8. Míg a Bizottság a kinti létesítmények látogatását tartja a legjobb megoldásnak, vallja, hogy a "második legjobb" megoldás az oktatás-művelődés biztosítása a börtönön belül, és ez a leggyakoribb a legtöbb országban. Vannak azonban tényezők, amelyek nagymértékben befolyásolják az ily módon nyújtott szolgáltatások színvonalát. Ezek közül jó néhányat a következő fejezetben veszünk szemügyre.

Itt egyetlen tényezőt hangsúlyozunk - fontos, hogy a börtönben megvalósuló oktatás-művelődés minél inkább tükrözze a szabad világban nyújtott legjobb oktatási-művelődési lehetőségek színvonalát. Van néhány előfeltétele annak, hogy a börtönművelődés minél nagyobb mértékben megőrizze ezt a "kinti" színvonalat.

12.9. A kinti művelődés színvonalát részben biztosítani lehet azzal, ha "behozzuk" a kinti művelődési szervezetek által nyújtott kurzusokat és tevékenységeket. Ez egyben növeli annak lehetőségét, hogy az elítélteknek legalább egy része folytassa tanulmányait szabadulás után. A dán vizsgálat azonban arra figyelmeztet, hogy ilyenkor nem következik be kívánatos mértékben a destigmatizáció, habár a börtönben művelődők számára értékes lehet annak tudata, hogy ugyanazokat a vizsgákat teszik le, mint a kintiek, hogy művészi alkotásait másokéval együtt állítják ki, hogy hivatalosan ugyanugy a "nyitott egyetem" diákjai, mint mások odakint stb.

12.10. A kinti oktatás-művelődés legjavának behozatalát elősegíthetik az olyan tanárok és más oktatók, akiket külső oktatási-művelődési szervek alkalmaznak a börtönökben. A kérdés azonban nem csupán az, hogy munkafeltételeik ugyanolyanok legyenek, mint a szabad társadalomban működő más oktatóké. Fontosabb, hogy ne szigetelődjenek el szakmailag, hogy széles személyes kapcsolatokat tartsanak fenn a külső pedagógiai miliővel. Ha a tanárokat folyamatosan támogatják a külső oktatási-művelődési testületek, akkor kisebb a valószínűsége annak, hogy "institucionalizálódnak" vagy olyan negatív magatartásformákat vesznek fel, mint esetleg mások, akik a börtönben dolgoznak.

"A kifelé tekintő" művelődési személyzet valóban nagy mértékben ellensúlyozhatja az általános intézményiesedést, amely előadódhat a börtönökben.

XIII. Fejezet: A börtönművelődés feltételei

Személyi feltételek

13.1. Az országok között nagyok a különbségek, ami a börtönművelődési szektor személyi feltételeinek szervezetét és a börtönrendszeren belüli, illetve kívüli tapasztalat és szakértelem összekapcsolását illeti. Akármilyen is azonban a szervezeti megoldás, alapvető, hogy a kinti szabad társadalom művelődési szolgáltatásaiban felhalmozott tudást és ösztönző erőt becsatolják a börtönrendszerbe. Általában a börtönökben dolgozó oktatóknak-nevelőknek legalább ugyanolyan tapasztalatokkal és képzettséggel kell rendelkezniük, mint a szabad társadalom művelődési szolgálataiban dolgozóknak. A börtönművelődési munka számos oldala azonban sajátos módon viszonyul a börtönkörnyezethez. A munkahelyi továbbképzés és támogatás rendkívül fontos a börtönnevelők számára ahhoz, hogy eredményesen alkalmazkodjanak az ilyen mozzanatokhoz és a továbbképzésnek különleges jelentőséget kell tulajdonítani, ide értve azt is, hogy az oktatók munkaidőkedvezményt kapjanak a továbbképzésükhöz.

13.2. A börtöntisztviselők gyakori fenntartásairól az oktatással-művelődéssel kapcsolatban már szó esett a 3. fejezetben. E fenntartások leküzdésének egyik módjaként javasoltuk, hogy a művelődési szektor szolgáltatásainak egy részét a börtönben terjesszék ki a tisztviselőkre. Ez a megközelítés elősegítheti általában a pozitívabb légkör kialakítását is a börtönben. Emellett közvetlenebb módszerekre is szükség lehet. A börtöntisztviselők képzése és továbbképzése során figyelmet kell fordítani arra, hogy megértessük velük a börtönművelődés mögött meghúzódó elgondolásokat, és ösztönözzük őket, hogy minden lehetséges módon támogassák a művelődési munkát a börtönben.

13.3. Néha reálisan elvárható börtöntisztviselőktől,* hogy ők maguk is közreműködjenek a művelődési tevékenységekben, amikor megvan ehhez a megfelelő képzettségük és a kellő hozzáállásuk. Ez jelentős szerepet játszhat a személyzet különböző csoportjai közti akadály, az elítéltek és a tisztviselők közti falak lebontásában. Nem szabad azonban lebecsülni az ilyen helyzetben rejlő nehézségeket a börtöntisztviselők számára, különösen a börtöntisztviselői és a nevelői szerep konfliktusát. Ezeket a nehézségeket hangsúlyozzuk, amikor aláhúzzuk a javasolt felnőttoktatási módszerek fontosságát. Az oktató szerep ugyanis immár nem csupán a tudás közvetítése úgy, hogy nemigen törődik annak befogadásával, hanem az, hogy aktívan bevonja a tanulókat, a csoport tagjait inkább alanyoknak tekintve, mintsem passzív befogadóknak.

Önkéntesek

13.4. A felnőttoktatási szakértelem hangsúlyozása a börtönök művelődési tevékenységében átvezet az önkéntesek szerepének vizsgálatához. Világos, hogy az önkéntes látogatók tevékenységének kihasználásában jelentős különbségek vannak az egyes országok között. Pl. komoly szerepet játszanak Franciaország és Luxemburg börtöneiben, ahol egyénileg vagy olyasféle szervezetek közvetítésével tevékenykednek, mint pl. a GENEPI /francia diákszervezet kb. 800 taggal, amely konkrétan az elítéltek látogatására és támogatására specializálódott/. Míg fennáll az a veszély, hogy az önkénteseket szegényes pótlékként használják fel a szakszerű szolgáltatások helyett, tény, hogy kiegészíthetik és nagymértékben kiterjeszthetik a fizetett művelődési személyzet hatékonyságát, ha közreműködésüket jól szervezik meg. Mi több, kitűnő eszközként szolgálhatnak az elítéltek és a társadalom közti kapcsolatok és megértés fokozásában és az elítéltek aktív részvételre való ösztönzésében.

13.5. Néhány tevékenységben különösen jól használhatók az önkéntesek. Az elítéltekkel együtt szervezhetik a kulturális tevékenységeket - színjátszóköröket, olvasóesteket, zenekarokat, rajzköröket, sakk-klubokat stb. Gyakran a "külső ember" ingyenesen bemutathat vagy taníthat készségeket az érdeklődő fogvatartottaknak. Gyakran előfordul, hogy az elítéltek maguk hívják meg egyes embereket, hogy azok osszák meg velük jártasságukat vagy tudásukat. A sportesemények az interakció másik népszerű formái: kinti csapatok játszhatnak bentiekkel. Olykor az önkéntesek szocio-nevelési szerepet játszhatnak, tájékoztathatják az elítélteket a szociális segélyezésről, álláskeresésről, tanácsokkal szolgálhatnak kábítószer- és alkoholproblémák esetén stb. És támaszul szolgálhatnak az öncélú művelődés területén, pl. beszélgethetnek idegen nyelvet tanuló elítéltekkel, korrepetálhatják tanfolyami munkája, írástanulása, szakképzése során stb. Franciaországban a GENEPI csoportjai támogató szerepet játszanak azáltal, hogy kis számú /2-3 fős/ tanulócsoporthoz igényeiket próbálják kielégíteni, vagy olyan szórványos igényeket, amelyekhez nem indokolt oktató alkalmazása.

13.6. Luxemburgban új módszerekkel kísérleteznek, pl. elítéltek részt vehetnek a börtön falain kívül rendezett bajnokságokon és a börtönökön belüli mérkőzések a helyi nyilvánosság előtt zajlanak. Erőfeszítéseket tesznek annak érdekében, hogy az elítéltek és a közösség egyaránt részt vegyen az ilyen események szervezésében és lebonyolításában. Egy ilyen kísérlet 1987-ben zajlott le. Egynapos futballbajnokságot rendeztek, amelyre az elítéltek szabadon meghívhattak kintről nézőket. Minden előkészületet az elítéltek és a börtönszemélyzet együttesen intézett, nagyszámú meghívót küldtek szét a közönségnek. "Nyári fesztiválnak" nevezték az eseményt, amelyen kb. ugyanolyan létszámban voltak jelen elítéltek és látogatók /kb. kétszer 150 fő/. Elítéltekből, örökből és látogatókból álló büfé csoport ételeket készített, amelyeket az elítéltek

három szervezetének javára árusítottak /futballcsapat, sakkcsoapat és a börtönújság szerkesztősége/.

13.7. Gyakran azonban ez a fajta kontaktus a sport területére korlátozódik. A kevésbé látványos, de hosszabb távú lehetőségekkel gyakran nem élnek. Az elítéltek önképzőköréi rendszeresen meghívhatnának különféle szakembereket a börtönbe. Az önkéntesek felügyelhetnék a tanulmányi programokat vállaló elítéltek tanulmányait - mindez lényegesen több időt igényel, mint a sportesemények vagy a részvétel egy-egy vitásten, ám az elítéltek és a külvilág közti sokkal értékesebb kapcsolatok lehetőségét igéri.

13.8. Noha az önkéntes látogatók kétségtelenül sokat tehetnek az elszigeteltség csökkentése és a börtönben lévők fejlődésének elősegítése érdekében, kompetenciájukat körül kell írni. Fennáll az említett veszély, hogy az önkénteseket olcsó és másodlagos eszköznek használják fel a fizetett szakemberek pótlására. Pedig felhasználásuknak ki kellene egészítenie és ki kellene terjesztenie a művelődési szolgáltatásokat. Hasonlóképpen alaposan meg kell fontolni azt is, hogy a börtöntisztviselők is képesek legyenek az önkéntesektől elvárt tevékenység legalább egy részének lebonyolítására. Az önkénteseknek, mint mindenkinek, aki börtönökben dolgozik, világos utmutatásra van szükségük szerepük és magatartásnormáik vonatkozásában; képzés és rendszeres konzultáció formájában támogatásra szorulnak. Hollandiában nagyon szigorúan megválogatják az önkénteseket, minden önkéntes látogatóval "szerződést" kötnek, amelyben tisztázzák, mit várnak el tőlük, miféle segítséget kapnak stb.

A művelődés tervezése

13.9. A büntetőintézetek lakói körében gyakran tapasztalható magas és rendszertelen fluktuáció nehéz szervezési követelmények elé állítja a művelődési szektort, a mindezzel járó, az 5. fejezetben részletezett oktatási nehézségeken

kivül is. Svédországban úgy próbálták megoldani a magas művelődési szükségletek és a rövid tartamu büntetések közti ellentmondást /az elítéltek 60 %-a 1985-ben 3 hónapnál rövidebb börtönbüntetést kapott/, hogy több büntetésvégrehajtási körzetben különleges "tanulmányi dossziét" állítottak fel a művelődési tevékenységben részt vevő minden egyes elítéltről. A dossziében rögzítik a korábbi iskolázottságra, a tanulmányok céljára, a tantervre és a börtönben töltött idő alatt elért eredményekre vonatkozó adatokat; ha a tanfolyamokat nem is fejezik be, az elvégzetteket regisztrálják. A dossziékat már az előzetes fogvatartás idején megnyitják, s azok végigkísérik a tanulókat a börtönökbe, ahol büntetésüket letöltik. Ha a tanulót áthelyezik egy másik börtönbe, studiumait folytathatja. Ez egyelőre kísérlet, de másfél év után a tapasztalat azt mutatja, hogy a tanulók, nevelők és a börtönszemélyzet egyaránt kedvezően fogadták.

Létesítmények

13.10. Ahol az elítéltek művelődési célokból nem járhatnak ki a börtönből, megfelelően berendezett létesítményekről gondoskodni kell a börtönben. A művelődést szolgáló különféle egységek szétszórtnak is elhelyezhetők /pl. műhelyek, iskola, kultúrterem, könyvtár/, de előnyös, ha legalább néhány tanterem vagy klubszoba együtt található, hogy a börtön egészétől eltérő légkört sugárzó afféle művelődési központot lehessen kialakítani. De a külön-külön elhelyezett elemek, pl. a könyvtári szolgáltatások, műhelyek, kulturális és sporttevékenységek, szintén arra kell hogy törekedjenek, hogy a börtönön belül ugyanazt a pozitív légkört teremtsék meg, amivel az ilyen tevékenységek a legjobb esetben odakinn rendelkeznek. A felnőttoktatásban használatos anyagokat, pl. a tanulók és az oktatók anyagainak sokszorosításához szükséges gépeket, szintén biztosítani kell. Természetesen ahol mindezeket a lehetőségeket megteremtik a művelődéshez, nagy felelősség hárul a művelődés vezetőire, hogy hatékonyan ki is használják őket.

Hozzáférhetőség

13.11. Sajnos, a tapasztalatok szerint a megfelelő művelődési lehetőségek megteremtése mellett szükséges azt is hangsúlyozni, hogy az elítéltek ténylegesen hozzá is juthassanak ezekhez. Gyakori, hogy a börtön jó művelődési lehetőségekkel, tantermekkel stb. rendelkezik, amelyeket nem használnak ki a személyzet körében meglévő létszámhiány vagy hasonló problémák miatt. A megfelelő hozzáférhetőség elve más szempontból is fontos. Visszás dolog lenne, ha a művelődési tevékenységekben vagy a tanfolyamokon való részvételt érzékelhető módon befolyásolná az elítélt anyagi helyzete. Ahol a korlátozott erőforrások miatt rákényszerülnek a résztvevők megválogatására, ott azt művelődési megfontolások alapján kell végrehajtani, mint pl. a jelöltek igényei, a tanfolyamra való alkalmassága, részvételi készsége stb. Általában a művelődési esélyegyenlőség és az igazságosság alapelveit a lehető legnagyobb mértékben tiszteletben kell tartani.

J E G Y Z E T E K

1. Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának R /81/ 17. sz. ajánlása a tagországoknak a felnőttoktatási politikáról. /Európa Tanács, 1981./
 2. Felnőttoktatás és társadalmi fejlődés. /Európa Tanács, 1981./
 3. Európai Börtönszabályok. /Európa Tanács, 1987./
 4. Iskola a rácsok mögött. Skaalvik/Stenby, 1981.
 5. Ua. mint a 3.
 6. Ian Dunbar: A Sense of Direction /A cél felé/. Home Office, 1985.
 7. Alapszintű felnőttoktatás Észak-Írország büntető intézeteiben. Munkabizottsági jelentés. North and Ireland Office, 1988.
 8. Ua. mint a 2.
 9. Pre-Vocational Education: An Inside Story. /Szakképzésre való előkészítés: közvetlen közelről./ Further Education Unit, 1987.
 10. Keeping the Institute Under Review. /Az intézet folyamatos felülvizsgálata./ ILEA, 1985.
 11. A.H. Charnley - H.A. Jones: The Concept of Success in Adult Literacy. /A siker fogalma a felnőttek írástani-tásában./ ALBSU, London, 1979.
 12. Ua. mint a 7.
 13. Ua. mint a 2.
 14. Prison Libraries /Börtönkönyvtárak/. Library Association, 1981.
 15. Jimmy Boyle: A Sense of Freedom. /A szabadság érzete./ Pan, 1977.
 16. Bridging the Gap. /Áthidalni a szakadékot./ NACRO, 1981.
- Lásd még Adults Literacy Unit Development Projects 1978-1980. /Felnőtt-írástani-tási projektumok 1978-1980./ ALBSU, London, 1981.